

Şase zile în Bulgaria

Eugen Relgis

1932

Cuprins

Rusciuc	4
Congres vegetarian	6
La familia Obretenoff	6
Cina frăției	7
Seară dunăreană: poezie și politică	7
Sfârșitul primei zilei	8
A doua zi a Congresului	9
Cultura...	10
„Schimb de oameni“	11
Teatrul și viața	11
Plecarea: Circuitul Hazardului	12
Studentul lucrător	13
„Armata Muncii“	14
Noaptea în tren	14
Munții Balcani	15
În capitala Bulgariei	16
Aspectul halei centrale	16
Cursurile de vară ale „Ligii Femeilor“	17
Programul „cursurilor”	17
Pe marginea unei broșuri	17
Și un orator nepoftit	18
Prin oraș	19
De vorbă cu Petre Dânov	19
Un exemplu de logică mistică	20
Tipul specific bulgar	21
Cel mai mare restaurant vegetarian	21
Regimul vegetarian și carnivor	22
Dejun vegetarian	22
Un dialog interesant	23
Studenți „chelneri”	23
Reminiscențe de acasă	23
Vegetarismul duce departe...	24
La ziarul „Misăl”	24
O expunere a tendințelor dominante în literatura română	25
Criza intelectualismului de după război	25
„Artă pentru artă”	26
Grădina zoologică	27
„Regele animalelor”	27
Un cocostârc negru	27
Tragica soartă a omenirii	28
Costul unei înghețate	28
Ultima zi	29
Regretul despărțirii	29

O reîntâlnire	30
Cinste cârmuitorilor	30
Lom	31
Cu vaporul pe Dunăre	31
Viața pe vapor	32

Rusciuc

Ora 11. — Pe puntea vapoarașului ce traversează Dunărea, oblic. Unde rezezi, tulburi, cu luciri de soare rece. Un vânt tot mai larg și mai iute, mă cuprinde. Privesc fluviul în lung, ca să am un orizont marin. Vreau să mă destind în cea dintâi. Vreau să mă de fața apei fugare și a cerului golit de nori, și totuși plin de vibrațiile nesfârșirii. Însă înainte de a pierde din vedere Ramadanul, cu remorchere gata de plecare, îmi aparte pe țărnul opus cheiul nou al Rusciucului — în cari orașul pare așezat, cu grădinile și livezile lui, ca un buchet scund și prelung, cu flori îndesate: — acoperișuri roșii, câteva turlle de biserici și minarete.

Grupul celor ce așteaptă la debarcadere e o liniuță ce se îngroașă, se profilează. O mână apoi încă una se ridică în semnul mut al salutului. Nu pot distinge figurile — dar resimt acel magnetism al amicitiei, cari mă îndeamnă să salut la fel. Abia când acostează vapoarașul, îi recunosc. Iordan Kovacev, poet cu inimă generoasă, nuvelist ale cărui „Iskri“ (Scânteii) sunt roșiatice, sângerii, căci au izbucnit din ciocnirile formidabile ale dramei războinice. Și-a făcut din avocatură armă contra înjustiției sociale, încercând să egaleze legea cu dreptatea. Dar lupta lui stăruitoare e în tabăra mare a pacifiștilor tolstoieni, în legătură strânsă și cu organizații occidentale. Cu Slav Delkinov, cari e lângă dânsul, menține „Svoboda”, tribună mică, dar independentă — de unde răsună chemări ferme, pe cari cenzura (cu aceiași oarbă foarfecă pretutindeni), nu le poate suprima sistematic.

Și când le întind mâna — peste umerii grănicerilor bulgari, căci trebuie să repet aci formalitățile vamale pe cari le-am împlinit abia de un sfert de oră și în portul românesc — simt tăria unei credințe comune, a unei regăsiri în cari se desprind, speriați de lumină, liliicii singurătății „de dincolo”, din munca mea cotidiană. Chipul brun, cu pomeți aproape tătăraști, al lui Kovacev, e un surâs inimos sporit de luciul ochelariilor.

Delkinov, lat în umeri, atlet cari nu gustă nici alcoolul, nici tutunul, nici carnea — desvâțat de pălărie și de guler, și care, după ce a redactat „Svoboda”, învârtește roata la mașina imprimeriei „Posrednik“ (editură cooperativă a grupării tolstoiene din Sofia) — acest idealist rustic, mă intimidează oarecum cu sănătatea lui fizică și morală.

În trăsura ce ne duce spre centrul orașului. În loc să rețin primele aspecte ale Rusciucului — numit acum Russe deși din vechea stăpânire turcească a rămas o arhitectură pitorească și un cartier unde fesul, șalvarii și chiar vălul feminin n-au dispărut încă — retrăesc rapid, învâlmășit, cele trei zile ale Congresului organizat de „War Resisters International”, în urmă cu doi ani, la Sonntagsberg, în pragul Tirolului. S-au adunat acolo, pe o culme ce domină valea adâncă a Ybbsului, în căminul muncitoresc umbrit de o catedrală aproape medievală, delegații celor 40 de secțiuni din 21 de țări ai „Internaționalei Potrivnicilor Războiului” și reprezentanți ai curentelor sociale etice, religioase. Acolo a răsunit mesajul ce mi l-a încredințat Romain Rolland; acolo a fost unanim recunoscută acea „Internațională Pacifistă” — pe cari am cerut-o și în 1925, la Londra — ca o federație supremă politică a tuturor organizațiilor cari luptă pentru statornicirea păcii între rase, națiuni și clase.

Revăd figuri din toate țările europene, câteva chipuri întunecate de Indieni (ochii profunzi, lunga siluetă de ascet a lui Rapendra Prasad, trimis al lui Ghandi) și câteva americane a căror feminitate era ascunsă de mari ochelari de baga și de carnete în cari notau cu hărnicie lecții noi pentru bussinesmenii de peste ocean... Acolo, cei șase delegați bulgari m-au înconjurat, într-o pauză, bucuroși că din țara vecină cu a lor a venit un reprezentant — o, atât de puțin „oficial” — al pacifismului român. Mărturisesc că, la primele congrese pacifiste la cari am participat în Occident, am stârnit o curiozitate mai mare decât delegații... negrii și chinezi. Delegații și comisiunile românești cutreeră desigur Europa și se aventurează chiar și spre alte continente, cu concursul arhi-generos al Sfântului Buget al Statului. Orice prilej e binevenit pentru o plimbare comodă. Dar câți dintre ei sunt oameni liberi, decizi să spună și acasă și aiurea, adevărul cari e deasupra politicei și a „intereselor” deghizate?

... Sunt introdus în marea sală a Teatrului comunal, unde se ține de dimineață congresul Uniunii asociațiilor vegetariene din Bulgaria. Doamna Jeny Bojilova-Pateteva, din Burgas, fondatoare a Ligii pacifiste a femeilor bulgare, vorbește despre „Căile Păcii”. Public numeros, atent, cordial. Vorbitoria

are gesturi de mamă ce-și apără copiii împotriva vulturilor rapaci. Cuvintele ei grave au răsunetul unui avertisment; ele sunt călite în suferința atâtor mame ai căror feciori au pierit în uraganul din 1914-18. Refuzul de a fi patriotice, e dârs definitiv. Lângă jertfi rodul iubirii în arenele urii sociale mine, o femeie în vârstă ține pumnii strânși, își soarbe buzele ca într-o remușcare tăinuită. Alta, cu ochi umezii clatină din cap. Un copil de doi ani scapă din brațele mamei și umblă printre ascultători, surâzând în inocența lui, o mărturie a vieții cari vrea să trăiască ...

Când Kovacev, cari presidează congresul, anunță prezența mea, sute de mâini se ridică spontan, în ropot covârșită. Mă pomenesc cu o albă crisantemă la butonieră. Simt acea sudură sufletească, ce înlătură sgura naționalismului, asperitățile etnice și lingvistice: — omenie simplă, cari neagă încăerările recente și desminte ațâțările șovinismului venal. Căci, chiar în ziarele de azi dimineață, am cetit telegrame cari vestesc că autoritățile românești au refuzat viza câtorva mii de bulgari cari voiau să viziteze România; aceasta, ca răspuns la „manifestațiile iredentiste de la Varna, unde viligiaturistii români au fost siliți să cumpere insigne și publicații de protest contra persecuțiilor îndurate de bulgarii din Cadrilaterul dobrogean” ... îmi amintesc că am citit, nu de mult, articole despre Românii din Valea Timocului, în primejdie să uite chiar limba maternă. Ele erau semnate de un profesor din București, cari poartă la banchetele anuale ale P. E. N. clubului cocrada cosmopolitismului literar.

Unde e adevărul central, dur și viabil ca un sâmbure? În acuzațiile reciproce de persecuție șovinistă sau în acel acord direct, cari trece peste artificiale contingente politice și vrea să răspundă imperativelor urgente ale existenței, cari ignorează amorul propriu național și perimatele „drepturi strămoșești”?

Am întrebat pe câțiva congresiști despre aceste chestiuni iritante. Răspunsul lor era o ridicare din umeri, un gest de negare sau de dispreț. Ei nu le pot accepta, nu le mai pot înțelege. Se vor duce poimâine, după terminarea desbaterilor, într-o excursiune la Giurgiu — vor să dovedească, prin curtoazie, că ațâțările șovine se risipesc ca lătrături de câini stârniți de automobilul ce străbate șoseaua prăfuită a satului pe cari îl cred, exclusiv al lor. — (Așa a fost în realitate. Autoritățile nu s’au putut arăta agresive, iar directorul liceului românesc le-a vorbit cu politeța omului de cultură, cari știe că dacă litere alfabetului sunt scrise diferit într-o țară sau alta, ele pot fi compuse în cuvinte comune și egale.)

Un ofițer pensionar, cari mi-a fost vecin întâmplător în trenul ce m-a dus, peste câteva zile, de la Sofia la Lom, avea să-mi reveleze, în cuvinte simple secretul agitațiilor șoviniste.

— Marile Puteri politice știu ce fac când, prin agenții lor diplomatici, impun micilor state anumite „rectificări”, „retrocedări” sau ciuntiri de graniță, — îmi spuse acest bătrân, solid și franc, cari se recomandase Filip Skalenkoff. Publică uneori articole economice în „Mir”, organul guvernamental, ginerele său e ministru al Bulgariei la Roma... .

— Da! stăruii fostul ofițer. Pentru interesele lor nemărturisite dar... pe cari le putem ghici, Marile Puteri nu lasă ca micile state să se înțeleagă între ele, de bună voie. Tratatete de pace, convențiile militare și chiar comerciale sunt dictate întâi conform intereselor lor „superioare”.

Să luăm harta Europei — și vom vedea la toate granițele acele mici răni, teritorii tăiate din țara vecinului, lăsate în neîngrijire. Aceste răni supurează, amenință cu cangrena. Așa și cu Cadrilaterul dintre România și Bulgaria. Ni s-a luat în 1913. Noi am ocupat Dobrogea în 1916. Și rana aceasta tulbură bunele raporturi dintre două țări cari au mult mai multe motive să trăiască în pace decât să se războiască. Oare istoria nu ne amintește de legături comune? Revoluționarii bulgari n-au găsit oare în România un refugiu prielnic? Independența română de la 1877, a pregătit și desrobirea noastră de sub domnia turcească... De ce ne-am războit? Pentru că Bulgaria a intrat în sfera de influență a Puterilor Centrale și România era aliata Antantei. Ne-am măcelărit pentru stăpâni cari au aruncat între micile națiuni balcanice oasele oaspățului lor de uriași, înarmați până în dinți, bine proptiți pe saci de aur. Cu aurul acesta diavolesc ne-au fascinat, ne-au ținut și pe noi în sgardă — deși avem bogățiile noastre naturale, deși munca noastră liberă ne poate scoate din greutatea postbelice... Iată păcatul cel mare al conducătorilor noștri, beția politică, ce-i face slugarnici față de cei mari, lași și bestiali față de cei mici. Independența națională devine o iluzie, dacă nu ne eliberăm de sclavia „politice mondiale”. Fără această sclavie deghizată, chestia Cadrilaterului, ca și atâtea alte litigii teritoriale, are fi fost rezolvată prin voință de pace și prin concesii reciproce...

Dacă în 1916 iureșul armatei bulgare a fost, la Turtucaia, ca un prăpăd fulgerător, aceasta nu poate fi interpretat numai ca o „revanșă” contra expediției române din 1913. Încadrată de trupe germane, înzestrată cu arme și munițiuni germane, condusă de generali germani, armata bulgară a avut astfel o superioritate zdrobitoare. Bulgaria a fost, precum a spus și Skalenkoff o unealtă a Puterilor centrale. — Când însă, în 1913, armata română a trecut Dunărea, ca să „pacifice” Balcanii — misiune pe cari nu putea s-o „primească” decât de acord cu Marile Puteri — s-a văzut la ce s-a redus războiul româno-bulgar: înaintarea trupelor românești a fost o „plimbare”, căci trupele bulgare au refuzat să se bată. Populația a primit armata română cu flori și cu pâine. Regimente bulgărești s-au predat fără împotrivire. Pierderile de vieți omenești au fost pricinuite de alt flagel, ivit în plină „întoarcere victorioasă”: holera.

Congres vegetarian

Camarazi și Prieteni! Am rostit aceste prime cuvinte, de pe tribună, în fața sutelor de congresiști — și am simțit plinătatea unei împărtășiri. Camaraderie — solidaritate de luptător cari mănuește însă arma vie a Cugetului. Prietenie — esență prea curată a inimei, cari svâcnește voioasă numai în aerul limpede al libertății. Atât de rar am rostit aceste două cuvinte — și de aceea ecoul lor s-a repercutat în sală, ca o spovedanie și ca un legământ. Intr-adevăr, sunt acolo camarazi pe cari nu i-am cunoscut încă, prieteni cari își dăruiesc frăția ca un rod îndelung pânguit. Aci, și în țările pe cari le voi străbate în curând.

Am vorbit însă fără patos. N-am vrut să țin un „discurs”. Am vrut să arăt o situație, să schițez câteva idei active. Să aduci o lumină — mica ta lumină, aceasta e mai necesar decât entuziasmul cari nu știe să persevereze.

La familia Obretenoff

Înserare prelungă, în fața Dunărei cari se zărește printre perdelele viței de vie, atârdate în grădinița familiei Obretenoff. Am fost poftiți, la sfârșitul ședinței. Conversație, în salonul cu aromă de busuioc.

Politeță și cordialitate. Șerbet în pahare înflorite. Tudor Vlakoff-Vesselyn, deputat al partidului democrat, președinte al Uniunii scriitorilor bulgari, comentează, povestește. Confrații mai tineri știu să asculte, dar și să dea replica. Tăcut, rămâne Geo Krantzoff, cari a debutat de curând cu o piesă, „Pământul însângerat” și cu opt zile de închisoare, pentru conferința lui despre „Pe frontul de Vest, nimic nou” al lui Remarque.

Nicolae Obretenoff, șeful familiei, are 82 de ani. A fost camaradul lui Hristo Botteff, poetul și revoluționarul (1847-1876). S-a refugiat și el în România, când s-a încolțit stăpânirea turcească. Un trecut de lupte pentru eliberarea națională, e evocat de acest bătrân, mărunțel dar vioi, fiul al „babei Tonka”, numită și „mama revoluției bulgare”. Căsuța ei unde se ascundeau fugarii, unde veștile și armele erau strecurate în nopți de prigoană, se afla acolo, pe malul înalt al fluviului, mai jos de această casă modernizată, plină totuși de amintiri. Portrete și scene din a doua jumătate a secolului trecut. Figuri energice, capete cari au căzut sub iatagan, — martiri ai libertății naționale, devenită prea mică în învălmășagul noilor revoluții sociale. Ni se arată, într-o cutie, craniul lucitor al voivodului Ștefan Caragea, spânzurat de Turci, la Rusciuc. Sandale de lemn, încrustate cu sidef, lucrate în închisoare. De după un scrin, bătrânul Obretenoff scoate la iveală un baston de nuc, cu mâner greu, noduros, tare ca fierul. Era al faimosului Hadji Deli Ibrahim, pașă al Silistrei.

— Bastonul acesta îi servea de cod penal, spuse gazda cu gravitate. Îl aplica prompt, necruțător — și sentința lui era fără apel. Uneori era atât de definitivă, încât împricinatul nu se mai scula printre cei vii, după o lovitură dată cu măiestrie în moalele capului.

— Astăzi, legea ucide lent, sistematic, spuse Iordan Kovacev. Codul penal e o carte groasă, cu mii de articole și paragrafe, din rețeaua cărora scapi mai greu decât de măciuca tiranului din Silistra...

Și discuția se prelungește în grădiniță, în răcoarea amurgului, despre revoluționarii pe cari „oficialitatea“ îi revendică pentru eroismul lor — dar cari au urmărit libertatea națională spre a lupta apoi pentru cea socială. Memoriile, încă inedite, ale lui Obretenoff vor aduce lumină nouă asupra lui Hristo Botteff, al cărui portret l-am văzut pretutindeni în Bulgaria. Anarho-comuniștii îl consideră ca unii dintre acei cari, în refugiul lui din sudul Basarabiei, a luptat contra autorității de stat. Alții, ca un pregător al revoluției mondiale... Karavelov, al cărui bust e în grădina publică din Rusciuc, în umbra coloanei monumentale susținută de lei, ridicată pentru slăvirea independenței naționale — a tratat pe vremuri cu Bakunin pentru a pregăti în țara sa o revoluție socială, ce trebuia să izbucnească și în alte țări. Există scrisori, cari nu sunt date încă la iveală — și cari dovedesc că elanul revoluționar a clocotit cu mult înaintea uraganului cari a pornit, în zilele noastre, din stepele rusești spre metropolele capitalismului occidental.

Dincolo de Dunăre, peste câmpia joasă, un soare imens coboară printre nouri subțiri, prelungi. Umbrele serii se resfiră din copaci izolați, din dumbrăvi depărtate. Și pare că soarele e o tupsie cu jăratec, cu inimi sângerii. Inimile atâtor sacrificați ai idealurilor, ale atâtor victime ale Tiraniei și ale Revoluției. Într-adevăr și ale revoluției cari ridică aceleași arme împotriva asupritorilor, în numele popoarelor cari gem sub fatalitățile existenței. O tristeță, vastă ca amurgul, ne cuprinde în acea grădiniță, unde un martor al veacului trecut evocă figurile camarazilor pieriți în pribegie. Idealiștii sunt aceiași — numai idoli își schimbă măștile. Monarhia a fost un idol. Patria este un idol ca și Republica modernă. Revoluția devine și ea idolatră, după ce a aruncat în sânge și ruini icoanele afumate ale superstițiilor și sclaviei...

Cina frăției

Unde e însă acea umanitate simplă, cordială ce nu ascunde spinii otrăviți în buchetul modest al amicitiei? Am găsit-o în seara aceea, în micul restaurant vegetarian dintr-o stradă laterală, plină de congresiștii veniți din toate colțurile Bulgariei. Ei s-au adunat iarăși, după ședințele lor lungi, ca la o cină de taină. Nu ca la un banchet, unde „entuziasmul” e susținut de alcool, unde toxinele apetisante ale cărnurilor dau convivilor obraji purpurii și furnicături semiuale. Legume și fructe, daruri curate ale pământului sunt pe mesele mici, așteptând să fie gustate de acei cari se hrănesc întâi cu frăție și bună voie. Încăperea vibrează ca un stup. Vorbele sunt limpezi ca și privirea. Figuri senine, chiar dacă viața i-a pus la încercări dureroase. Optimism firesc, eliberat de obsesiile convențiilor sociale, proprietariste, geloase, viclene. Oamenii aceștia muncesc poate mai greu decât salariații, în atelierul său pe bucata lor de pământ — dar munca lor e voioasă, lucidă, sporită de sentimentul solidarității și al răspunderii personale. Pășnicia lor are savoarea apostolică a toleranței și a ajutorului reciproc... M-am împărtășit în omenia lor, cari se dăruiește ca un lan, ca o pădure, ca un izvor, drumețului ce vine de departe. Un tânăr mi-a dat câteva flori de edelweiss, culese pe înălțimile stâncoase ale Rumeliei; altul din Kazanlik m-a rugat să primesc un tub minuscul: câteva picături de esență din Valea Trandafirilor... Și am făcut cu acei oameni, ignorați cu o zi în urmă, legământul spiritual ce egalizează în fața destinului și eliberează totuși prin credința în bunătate și desăvârșire...

Seară dunăreană: poezie și politică

Am mai găsit această umanitate simplă cordială, în mulțimea ce se plimba pe toată lățimea bulevardului, compactă, ca o apă calmă ce-și amestecă undele. Vârstele, clasele sociale, naționalitățile și confesiunile (Rusciucul are o populație bulgară, turcă, evreească, nu lipsesc nici români, greci, ruși, armeni), se contopiau în acele câteva ore de răgaz, de palavră desinteresată, ce acoperă mârâitul grijilor

zilnice. Mulțumirea de a trăi se vădia în această procesiune fără drapele și fără prapuri, fără strigăte de fanatici, fără porunci de stăpâni. Știu: stăpânii cei mari veghează în saloanele lor aurite. Un ordin — și această mulțime poate fi schimbată în tabere arțăgoase sau într-un regiment înarmat contra „dușmanului” de-afară, sau chiar dinăuntru țării.

Prefer însă, în acest sfârșit de zi, iluzia unei umanități pacifiste și slobode... Tovarășii cu cari mă plimb în această mulțime, îmi vorbesc de hărțuțiile politice, de ciocnirile dârze dintre partide, de focurile de revolver trase pe la spate în stradă, de masacre și represalii în munți. Nu numai oameni politici ispășesc, ca Stamboliski, cutezanța lor de reformă dictatorială, dar și poeți ca Geo Mileff și Cristo Jasenoff, uciși în toiul războiului civil din 1925. Guerilla macedoneană și-a deplasat, după noua geografie balcanică, centrele de gravitate — dar e tot așa de îndârjită. Călii popoarelor sunt la fel pretutindeni, cu aceeași ură, cu aceeași ferocitate.

Sfârșitul primei zilei

Și discuția asupra problemelor social-politice se prelungește până la miezul nopții. Un poet, un profesor, un medic sunt oaspeții mei într-o cameră de hotel, chipuri modelate de vis și de gândire. Dialectica lor cu lente sinuozități slave, topește ideea în sentimente generoase, ceea ce nu-i împiedică să vadă ororile realității, primejdiile viclene ale luptei. Dar simt voința lor de jertfă, care-i pune la încrucișarea căilor publice, ca ștafete ale idealurilor. Fiecare, în colțul său de țară, pentru semenii săi — acolo să se străduiască, acolo să înfigă rădăcinile isbândeii — cari crește încet, generație cu generație, spre înălțimile unde se împreună spiritele umane, venite din toate veacurile și din toate orizonturile planetei.

Când rămân singur, la fereastra larg deschisă, orașul e învăluit în tăcere și odihnă. Bulevardul pustiu.. Copacii din grădina publică strânsă în grilaj de fier, tremură friguroși sub lămpile electrice înalt spânzurate. De jos, dintr-un șantier vecin, cu temelii încă vizibile ale unei mari clădiri, răsună o melodie timidă și pură. Un lucrător, de veghe, își alină astfel sufletul?...

Sus în nesfârșiri eterice, clilesc ochii miriadari ai veșniciei — fascinanți ca tainele, consolatori ca speranțele. Și când mă hotărâsc să închid fereastra, ploapele sunt grele de plumbul somnului. Un glas lăuntric îmi poruncește:

— De ajuns, pentru ziua de azi, călătorule flămând de omenie!

*

Răsfoesc însemnările din prima zi a călătoriei. E întradevăr de ajuns și totuș puțin chiar pentru un modest parcurs de vreo optzeci de kilometri. Azi, ca să „interesezi” pe cetitorul cari se crede blazat, trebuie să parcurgi, ca Paul Morand, cincizeci de mii de kilometri, pentru a nota în două sute de pagini cu litere mari, cu rânduri distanțate, câteva tipuri africane sau gubane, câteva povestiri ciudate, câteva tipuri excentrice, câteva observații fără pretenții sociologice sau etnografice. Curiositatea europeanului, în acest veac al vitezii, cere perspective aeriene, imagini sintetice, senzații corosive — și acea beție trepidantă a capitalelor și a marilor centre turistice, pentru a evada din mediocritatea cotidiană.

Globe-trotteurii literari livrează la termen carnetul scris cu creionul, câteva fotografii luate de sus în jos — și, caută un nou itinerar din conferința planetei.

Cine mai are azi răbdarea patriarhală a lui de Maistre, de a face o călătorie în jurul odăii sale? Dacă Joyce a umplut opt sute de pagini cu peregrinările spirituale, timp de douăzeci și patru de ore ale unui Ulysse introspectiv, lui Gobineau i-au trebuit trei ani ca să descrie câteva aspecte ale Asiei, iar Hermann von Kayserling a călătorit pe îndelete prin India și America, pentru a scrie volume masive, de speculații etice și metafizice. Ar fi putut medita tot așa de comod în cabinetul său de la „școala înțelepciunii” din Darmstadt...

Pe drumul cari l-a străbătut Goethe, în armoniile însoțite ale Italiei, pentru a slăvi eternitatea artei și poeziei, în țara unde Byron a vrut să-și curme spleenul romantic printr-o moarte de „erou al libertății”; la piramidele din umbra cărora Napoleon a rostit cu nerușinarea lui de aventurier: „Soldați! patru mii de ani vă privesc de aci!” — se perindă, în autocare, turmele cadrilate conduse de papagalii turismului, miile de inteligențe ratate pe ochelarii cărora se reflectă, fugarnic, peisagii și cetățile ruinate — oamenii de afaceri, în escapade bine organizate, și cari nu pot aprecia o statueta, un tablou, dacă nu li se spune și echivalentul palpabil în lire sau dolari... Siniștrii neghiobi, cari nu-și cunosc propria lor țară, cari ignorează apusul de soare pe cari l-ar putea contempla de la fereastra dormitorului lor aurit, cari nu vreau să schimbe cu vecinul lor răpănos un salut de bună ziua — și cari străbat oceane și continente, ca să cumpere câteva vase chinezești și fetiși sudanezi, crezând că „au văzut lumea” și să reînceapă „munca” lor stupidă și feroce, la bursă, la uzine... Desigur că nu amployați cu coate lucitoare sau ca anexe taylorizate la mașini implacabile!

Poporul rămâne la colțul lui de trudă și nu emigrează decât atunci când șomajul și persecuția îl gonesc în căutarea pâinii — sau când guvernării binevoiesc să-l trimeată în țări „inamice”, cu ranițe pe spate, cu o floare în țeva puștii, ca să apere „dreptul și civilizația” și să piară în catastrofele artificiale ale Unirii!...

Dacă paginile mele de călător nu sunt „atractive” (cum ar crede d. Cutare, vânător de sitari, norocos secretar de gazetă literară și cari socoate publicul cetitor mai prost decât dânsul) ele sunt însă veridice. Atât de destul. Am pornit la drum ca să muncesc și să învăț. Nu ca să-mi amuz cetitorii — ci, ca să-i conving că există realități „interesante” chiar lângă dânsii, în propria lor curte și în curțile vecine. Mi-a fost de ajuns să mă urc în tren — și orizontul să devină planetar. Să mă opresc în primul oraș de lângă graniță și să descopăr o lume: oameni și idei, evenimente și probleme, priveliști și lupte cari mă cuprind ca un caleidoscop rotitor, mă solicită, mi se dăinuiesc, îmi pun întrebări și îmi răspund...

Înadevăr, e prea plină o zi de viață, pentru cine vrea să vadă, să asculte, să cugete. Mai cu seamă când călătorul și-a luat și meseria cu dânsul... În dimineața aceasta fragedă, îmboldit de soarele încă vărâtec, trebuie să întârziu însă la măsura din camera de hotel și să lucrez ca de obicei: scrisori și dosare se revarsă din valiză și cer să fie „rezolvate”; articolul trebuie să sosească din vreme la revistă; un caet de roman mă obsedează ca o casă neisprăvită, în răvășeala materialelor. Șantierul de alături răsună în cântece de ciocane și de betonieră.

A doua zi a Congresului

Dar camarazii au venit să mă ia. E ziua a doua a Congresului. Străbat străzi largi, cu prăvălii îmbelșugate, dar cu mușterii rari, cari aleargă încet și cumpără cu rost. Provincia trăește cu pulsul ei calm, dar plin. Are răgaz să citească în pragul magazinului sau în grădinița cu pruni, foile locale (sunt trei) și cărți mari, înfoiate, dospite din mână în mână. O căruță — ca un leagăn tras de bivoli — poartă câteva femei înghesuite, cu vâl negru peste cap. Vanzători de semințe și alune prăjite, fotografi ambulante, așteaptă cu răbdare infinită. Ca o fantomă zbârnăindă, a trecut un automobil. În grădina publică, copiii se dau în scrânciob și lunecă pe tobogan, în strigăte prelungi, victorioase. Săteni cu căciuli turtite, cu cisme de iuft, calcă vârtos pe caldarâm, după treburi cari i-au scos din odoarele lor umile. Un turc: brâu roș peste șalvari flotante, pieptar pestriț, fes în turban galben, mănuește o măturică, în mijlocul străzii, e măturător, dar e atât de rubicond și curățel, cu gest nonșalant încât pare un pașe mulțumit că-și câștigă nitre ghiauri (foștii săi supuși) pâine pe cari Kemal, dictatorul noiei a Turcii, i-ar refuza-o dacă nu-și leapădă fesul și nu învață alfabetul latin... Negustorul la cari m-am oprit să cumpăr câțiva struguri mari, chilimbarii, e gata să mă lămurească într-o nemțească aproximativă, de ce-i plătesc numai jumătate din cât costă în România. Nu numai strugurii, ci toate lucrurile necesare.

Dar camarazii mă îndeamnă. Ședința a început — și iar mă aflu în penumbra mării săli a Teatrului comunal, plină cu idealști cari nu așteaptă să li se aducă idealul pe tavă, ci ca o friptură rumenită la

cuprător — ci au început să-l realizeze în viața lor de fiecare zi, într-o societate rămasă încă pe temeliile ei vechi, crăpate de sguduiri, roase de vermină... Voi nota câteva conferințe, cari au fost ascultate cu atenție neobosită, cu acel interes ce dovedește pasiune pentru cultură. Nu însă pentru acea cultură abstractă, de cari sunt înbuiați Occidentalii — ci învățătura morală susținută de știința pozitivă, pusă în slujba poporului.

Doctorul K. Iordanoff-Ganeff din Varna a vorbit timp de aproape trei ore despre păstrarea sănătății prin cură naturală — „Naturheilkunde“. Documentat și elocvent, el a expus cercetările științei și a arătat că omul se îmbolnăvește și apoi își întreține boala, din și prin ignoranță.

Cultura...

Dacă medicina nu trebuie să fie o taină pentru cei mulți, ea nu trebuie totuși să se depărteze de natură, ale cărei elemente tonice să fie la îndemâna tuturor. Omul și-a falsificat alimentația, tinde să se izoleze în urbanism insalubru, să părăsească muntele, marea, pajiștea, pădurea. Sportul modern e mai mult un paliativ, decât un corectiv...

Doctorul L. Karaivanoff a stârnit asupra „Curei prin aer și soare“, ilustrându-și conferința cu proiecțiuni, într-o sală de cinematograful plină de părinți și copii.

N-au lipsit nici problemele etice. Profesorul și dramaturgul Ilia Enceff — cari a întemeiat lângă Plovdiv o colonie pentru intelectuali, unde munca manuală cumpănește pe acea cerebrală, — a ținut o prelegere intitulată: „Irisul sufletului“. Viața interioară: privirea întoarsă și spre împărățiile nesfârșite ale sufletului, reale ca și lumina solară, ca și rodul pământului.

Un institutor și-a lăsat pentru o zi câmpul pe cari singur l-a arat, l-a insămânțat și l-a secerat — și a venit să vorbească și el. Despre „Puterea copilăriei“. Problemă de educație pusă în centrul realităților sociale. Acest Naniu Ganceff, plugar și cărturar, cu mâini bătătorite, cu gest lent, rostea cuvinte înțelepte pe cari savanții pedagogi apuseni le-ar disprețui pentru simplitatea lor nudă. Simțiam însă soliditatea experiență sale umile — și m-am convins încă odată că toate speranțele de liberare socială, de sănătate colectivă, de pace între popoare, sânt legate de educație. Învățătorul țaran știe doar că recoltează după cum seamănă. Și copiii sunt semințe cari, puse în țarina bună, îngrijite cu dragoste, vor crește în sănătate, vor înflori în omenie.

La aceste conferințe am observat și publicul. Nici o figură plictisită, nici o șoaptă nerăbdătoare. Respect pentru idee, voință de a cunoaște, convingere cari împlinesc sau va împlini învățătura primită. Mult tineret, dar și figuri mature, de luptători cari s-au luat la piept cu Răul și Neștiința.

În vestibul s-a improvizat o librărie: operele lui Tolstoi și Tagore, ale lui Kropotkin și Rolland, ale lui Gandhi și Zola sunt traduse în întregime, în ediții populare. Cine a contribuit, în Occident, cu un adevăr viu, cu o concepție socială, cu o operă morală, e tălmăcit în bulgărește, măcar într-o broșură pe cari și-o poate procura oricine.

Cei mai mulți abonați ai revistelor și ziarelor sânt rurali. Numai 40% analfabeți... Se citește cu stăruință, cu alegere. M-a surprins rugămintea unui congresist, agricultor din satul Cadichioi, ca să-i trimit revista mea „Umanitarismul“¹.

— Dar citești românește?

— Am trăit câțiva ani în Dobrogea.

¹ Aceiași rugămintă mi-au adresat-o și alții, după plecarea mea. Dintre scrisorile primite, de-ajuns să citez numai una, semnată de Costa T. Hadgieff, grădinar din satul Orehoțița. E scrisă în românește: „...Am să vă spun o novitate, d-le Relgis. Eu am luat o zală (sală) din școala noastră, în cari ne adunăm 50 (cincizeci) de prieteni, dintre cari 10 fete, să învățăm limba Esperanto. Vă rog să ne trimiteți o scrisoare în cari să scrieți ceva pentru toți școlarii mei. Nu v-am spus că la cursul acesta eu sânt învățătorul.“ Cincizeci de elevi la Esperanto, într-un sat bulgăresc! Și toți țărani... Ce exemplu, pentru Centrul esperantist din... București!

„Schimb de oameni“

Ivan Duiceff, unul dintre acei studenți supti de trudă, avizi de știință, entuziaști, însă clarvăzători, camarazi ai profesorului și pioneri în câmp încă nedestelenit, îmi cere scrierile mele:

— Toate. Vreau să vă cunosc. Voi învăța românește. Citesc esperanto. Dar prea puțin ni se relevază acum prin această limbă internațională, cari va fi în cele din urmă curentă, ca și limba maternă. Sânt uneori exasperat de acele ziduri mute ale limbilor necunoscute — știind totuși că subtextele cu rezonanță diferită există adevăruri și frumuseți. De ce să le ignorez, dacă ele mă pot îmbogăți, dacă ele pot spori mica mea patrie, contopind-o cu celelalte în marea patrie fără frontiere a culturii și a solidarității omenești?

Doamna Bojilova-Patera, a cărei acțiune pentru pace e directă, prin viu graiu, prin fapta cari trebuie să-și facă drum în vălmășeagul social, mi-a indicat și un alt mijloc de apropiere între țări vecine.

— Schimb de idei, solidaritate intelectuală și morală, cunoaștere reciprocă a operelor de cultură, sânt desigur necesare. Dar, pe lângă schimb de cărți, oare nu s-ar putea face și schimb de oameni? Sub forma pe cari unele organizații pacifiste din Apus au început să o aplice după mările măcel. Sute de copii austriaci și germani au trăit câteva săptămâni în Franța sau în Anglia. Copiii englezi și francezi au fost la rândul lor oaspeți ai familiilor germane... În tabăra de la Bierville, mii de foști combatanți germani și francezi s-au adunat într-o cordialitate cari desminte „ura seculară“...

Trebue să facem schimb de tineri, a căror mentalitate nu e încă deformată de superstiții patriotice. Trăind câțva timp în țara vecinului, ei vor cunoaște adevăruri pe cari educația oficială le ascunde sau le neglijează... Iată, sânt gata să trimit pe copiii mei (și Doamna Bojilova-Pateva îmi prezintă pe fata și băiatul ei) pentru o lună, într-o familie românească. În schimb voi fi bucuroasă să găzduiesc în căminul meu din Burgas, doi și chiar mai mulți copii din România. Multe mame bulgare vor face la fel... Astfel, internaționalismul va deveni și un sentiment activ, popular, nu numai o idee acceptată de intelectuali și practică de oameni de afaceri. Începem?

— Pot începe cu băiatul meu, răspunsei. Trebuesc însă aleși copii de școală, destoinici, din familii modeste, împovărate. Nu voi găsi în România câteva mame burgheze cari să-și încredințeze odraslele îndopate cu șuncă și bomboane, unor familii bulgărești cari se hrănesc cu legume și iaurt! Și mai puțin mă pot aștepta de la doamnele române, din „înalta societate“...

— Ca și la noi, de altfel...

— Încercările mele de a întemeia o secțiune a „Ligii internaționale a Femeilor pentru Pace și Libertate“, au fost anulate de intrigării meschine și confuziuni patriotarde. A rămas doar un comitet, din cari fac parte câteva soții de ofițeri activi. Chiar și o generală Doamna E., președinta comitetului — când am întrebat-o ce va face în cazul unui războiu (precizând că Liga Femeilor refuză orice fel de participare la pregătirea războiului, fiind chiar și contra Crucii Roșii) a exclamat, într-un superb elan de indignare: — „Cum? nu voi avea dreptul să dau unui soldat rănit, nici măcar un pahar cu apă?“ ...

Teatrul și viața

... Odinioară, Iordan Kovacev mi-a vorbit despre piesele lui Ilia Enceff. Subiecte tragice, a căror fatalitate nu are alt impuls decât acel al conștiinței: — omul cari se judecă singur, după legile nescrise ale etice.

— Morala în teatru, spusei prietenului, a devenit azi insuportabilă spectatorilor cari păcătuiesc zilnic, cu nerușinare sau cruzime. Dacă piesa e patetică, ei sunt galvanizați câteva ore, ca broaștele moarte cari dau din picioare când sunt în contact electric. Au avut iluzia că trăesc viața cea mare, că sunt buni, drepți, cutezători și părăsesc teatrul ca să-și prelungească plictiseala erotică într-un bar sau în patul meschinăriei conjugale... Nu teatrul actual nu e o școală civică, un tribunal liber al societății și al istoriei. El e o mașină de imagini, de gesturi, de senzații. O industrie rentabilă pentru acei cari știu să exploateze infantilismul

și fățărnicia colectivă. Tolstoi („Puterea întunericului“)? Ibsen („Brand“)? Romain Rolland (Teatrul revoluției)? Uriași cari au dăruit zadarnic pigmeilor coloane pentru templul etern al dramei umane, după Sofocle, după Shakespeare, după Goethe... Șopârlele scilpitoare ale Amuzamentului se strecoară agile printre decoruri de carton. Zurgălăii clownului revuist, cu nasul mare ca un sex provocator, acoperă murmurul Visului, maximele înțelepciunii. Femeia artificială, ca un manechin de ceară, cu neantul ei isteric, cu obsesiile amorului sterp, domină scena: de trena ei se țin brutele și tiranii, cari se tâmpesc în dragoste, crezându-se eroi sau martiri...

— În adevăr, spuse Enceff, viața nu se lasă înșelată de cabotini și escroci. Ea trebuie trăită, riguros, până la ultima stârnire a inimei, până la marea tresărire a cugetului în fața morții. Mai sunt oare naivi cari să se sperie de „judecata din urmă” a obscurantismului bisericesc? Teatrul poate și trebuie să fie adevărata Judecată... Omul să vină în fața oamenilor, cu povara lui de păcate și de suferințe, cu luminița credinței sale — și să aprindă unul de la altul miile de făclii ale ispășirii și ale învierii.

— De aceea, spuse Kovacev, cuprinzându-și prietenul de umeri, „Raza de primăvară”, ultima piesă a lui Enceff, așteaptă de atâta vreme să fie jucată. Poate că îi va veni rândul astă iarnă, la Teatrul Național din Sofia. Comediile lui Costoff, de pildă, nu așteaptă: ele se servesc calde, ca plăcinta. Am cetit că s-a jucat cu succes și la București, o piesă a lui: „Mina de aur“...

— Pentru că moravurile politicianiste pe cari le înfățișează sunt identice aci ca și acolo. Pretutindeni, nu numai în Balcanii aceștia cari furnizează subiecte de operetă trăgătorilor de sfori din Occident (și chiar unui Bernard Shaw) — iar celorlalți trăgători de sfori, diplomaților oculte, le dau destule motive de hartă...

— Mai mult, scânteii cari să incendieze Europa, ca în 1914 — și Kovacev îmi strânse mâna, întorcându-se grăbit la Congres, să rostească un cuvânt de încheiere la conferința cu proiecțiuni a doctorului Karavanoff.

Plecarea: Circuitul Hazardului

Vegetarienii (de ce să-i numesc astfel, ca și cum ar fi o specie deosebită de a carnivorilor?) au venit să-mi ureze drum bun. Cei mai mulți îmi spun „la revedere”, mă poftesc în munți, la fermele din satele lor. Doctorul Iordanoff-Ganeff stăruie să vin la Varna, ca să mă conving acolo, unde vegetația are aspecte tropicale și unde marea și soarele sunt mai tonice decât orice medicament, că ideile expuse de dânsul, asupra vindecării prin cură naturală, pot fi larg, generos aplicate. În vara aceasta, vilegiaturistii au fost mai numeroși ca oricând. Au venit cu miile și din România, pentru că plajele de pe țărmul dobrogean sunt pline de păduchii Speculei, cari vămuesc amarnic pe bolnavii cari au nevoie de nămol iodat sau de raze ultraviolete.

Lumină, aer, apă pentru toți — nu numai pentru lepădăturile luxoase, roase de lene și de vicii, pentru intoxicații din tripouri și dancinguri, pentru paiatele sportive și femelele înfierbântate — cari se strâmbă de desgust la vederea câtorva proletari infirmi sau a sutelor de copii rahitici, aduși și ei în coloniile de vacanță.

*

Ora 7 1/2. La gara nouă, așezată în port ca un cub portocaliu, cu dungi verzi. Terasă pe acoperiș; scări exterioare. Pare un joc de Baukasten, în cadrul vast, luminos, al fluviului. Trenul e gata de plecare. Și, din grupul camarazilor, mă pomenesc în alt grup de oameni, în vagonul plin, un amestec de săteni și târgoveți, de tineret și cărturari, ale căror figuri sunt repede umbrite de seara ce ascunde peisagiul.

Pe banca din fața mea, cineva mă privește stăruitor, privesc și eu chelia sa, pe cari se resfrânge lumina gălbue a opaițului. În cele din urmă îmi amintesc de o figură întâlnită în Iași, cu ani în urmă. Confirmare bucuroasă: e profesorul de ebraică, Weinstein, conducător al asociației Macabi, unul dintre primii animatori ai sportului evreesc din România. A scos din maghernițe și biurouri tineretul ofilit,

tobă de carte, și l-a deprins cu mișcări largi, cu respirație adâncă. E delegat la congresul Macabilor din Bulgaria. Pomenindu-i de acea hipertrofie cerebrală a evreilor, profesorul mă invită la stadionul din Sofia, unde trei mii de băieți și fete, odrasle ale acestui popor al cărții, îmi vor arăta că s-a început o serioasă educație pentru regenerare fizică.

— De ce nu s-ar îndruma însă tineretul spre munca manuală? Mai cu seamă spre agricultură. Cunosce fermele haluțiene unde se pregătesc pioneri pentru câmpiile renăscute ale Palestinei. Halufismul este singura realizare pozitivă a sionismului care, din nefericire, s-a încurcat și el în desișul plin cu fiare, al politicii mondiale. Munca directă, eroică, a cărturarilor cari mănuesc sapa și ciocanul — echilibru voluntar între spirit și materie — e un semn de încredere și chiar de biruință. Munca aceasta impune respect și toleranță.

În cursul convorbirii, profesorul rosti numele doctorului H. Brezis, cari a fost lovit de insolație, astă vară, pe plaja Grădiștei și a murit după câteva zile. Intelectual de rară calitate, d-rul Brezis mi-a dăruit o prietenie discretă. El și-a ridicat activitatea, la „Organizația Sionistă“, până la apostolatul ce apropie de celelalte idealuri, deasupra dogmatismului național, într-un umanism biblic și universal.

Studentul lucrător

Un tânăr cari ședea lângă noi, tresări la numele doctorului Brezis:

— Am locuit întâmplător, câteva săptămâni, în aceeași casă cu d-rul Brezis, ne spuse dânsul în franțuzește.

(Mă întrebam dacă Hazardul nu e un invisibil personaj, cari îndrumază și apropie pe călători, pentru ca ei să vorbească despre oameni, locuri și întâmplări comune).

— Când l-a doborât congestia, am alergat după un medic. Acesta și-a fixat dinainte onorariul, a sfârșit tacticos prânzul... Când a sosit, era prea târziu...

— Dar ce-ai căutat dumneata la București ?

— Sunt absolvent al școlii tehnice din Sofia. Am făcut o excursie de vară, ca cercetaș, înainte de a pleca în Germania să studiez ingineria. Am lucrat într-o fabrică și banii agonisiți i-am încredințat, prostește unui „om de afaceri“ cari urma să-mi trimită lunar cât îmi trebuia pentru studii. La București, am aflat că micul meu capital s-a evaporat în speculațiile comerciale ale amicului protector. Mă întorc la Sofia, să lucrez iar la fabrică, să-mi adun bani pentru învățătură...

Tânărul acesta nu părea disperat de ghinionul său. Mi-a vorbit doar cu scârbă de gheșeftarii cari înghit economiile muncitorilor:

— Noroc că ne rămâne bogăția aceasta inepuisabilă, spuse dânsul arătându-mi mâinile goale. Munca e un leac suveran, o consolare.

— Nu prea sunt deprins să aud pe studenți vorbind astfel.

— Aici, în țara mea, ieșită învinsă din războiul european, munca manuală s-a dovedit unica salvare pentru toți, pentru fiecare. Poporul se trudește de a pururi. Dar vei vedea și pe studenți muncind cu brațele, la câmp, la binale, în fabrici — fără să-și neglijeze studiile. Bulgaria s-a refăcut economică mai repede decât alte țări, învingătoare. Nu se văd la noi atâți intelectuali muritori de foame cu diplomele lor, cum am văzut în capitala României. Când am făcut cunoștință cu câțiva studenți români, la căminul lor, unul dintre ei cu frizură pomădată, cu dungă impecabilă la pantaloni, m-a întrebat de ce mi-e mâna atât de aspră... Instituirea muncii obligatorii în Bulgaria, a mai atenuat deosebiriile dintre clase. Omul cari cugetă nu se mai consideră ca un privilegiat. Solidaritatea socială s-a accentuat la noi, precum se știe, prin ajutor mutual, prin cooperăție...

„Armata Muncii“

Problema are însă și alte aspecte, oarecum complicate, cari se iveau pe neașteptate în toiul discuției. Munca obligatorie a fost introdusă în Bulgaria, în urma desarmării impusă prin tratatul din Versailles (sau din Neuilly?) Armata a fost redusă la 30.000 de ofițeri și soldați voluntari. Statul a căutat, prin „serviciul obligator de muncă” să militarizeze indirect tineretul, folosindu-l la lucrări de interes colectiv: drumuri, căi ferate, păduri, construcții. Comisiunea Antantei, cari controla dezarmarea, nu putea vedea că, în câmpii și munți, acești voluntari conduși de ofițeri în haine civile erau învățați să mânuiască armele. Dacă serviciul militar obligator e desființat de formă, „impozitul militar” e menținut pentru tinerii cari nu voesc să servească în armată, ca „voluntari”. Fiind relativ mic, cei mai mulți preferau să plătească impozitul, servind timp de opt luni în „armata muncii”. Dar unii, nevoind să servească nici în armata muncii, plăteau un nou impozit cari varia de la 11—70 mii de lei, după situația familiei. De curând legea impozitului militar a fost astfel modificată, încât tinerii sunt nevoiți să devină soldați „voluntari”; cei mai mulți nu mai pot plăti impozitele militare cari erau înainte cel mult 1000 de leva și acum sunt urcate până la 48.000 leva anual. Câți pot plăti această sumă timp de șase ani, pentru a fi „liberi”? Aceste impozite sunt în general fixate la maximum, dacă tânărul nu primește invitația grațioasă de a fi „voluntar”. (În Bulgaria, 48.000 leva e aproape leafa pe doi ani a unui învățător de la țară.) În caz de refuz, impozitul poate fi pretins de la părinți și chiar de la logodnică — dacă tânărul e grăbit să se însoare! Iată că refuzul serviciului „voluntar” poate duce și la ruina întregii familii...

Militarismul, chiar dezarmat, nu se lasă încă înlăturat. Statul fără armată e ca un trup fără schelet, se prăbușește. Dar Statul e altceva dacă organismul social al unei țări — cari se desvoltă repede când ajutorul mutual și cooperarea iau locul serviciului militar obligator. Acum, în Bulgaria, militarismul e camuflat de „armata muncii”. Nu trebuiesc ignorate organizațiile „particulare” cu caracter fascist, cari au de fapt misiunea de a da tineretului educație militară. Junacii (în felul „Voinicilor” și „Plăeșilor” români), Scautii (cercetași), Kubrațistii, cari au împrumutat numele unui descendent al lui Asparuh, Turistii, cari cutreeră munții mai mult pentru lecții strategice decât de dragul naturii. Depozite de arme și munițiuni sunt bine ascunse în văgăunile Balcanilor.

E adevărat că munca manuală în slujba colectivității — armata trudovacilor — are în Bulgaria o formă embrionară; ea indică însă de pe acum imensele posibilități creatoare, când recrutarea militară va fi desființată în toate țările. Aliații victorioși în 1918, au vrut să impună Puterilor Centrale ale Europei, desființarea serviciului militar obligator. Și-au dat seama că aceasta ar fi prima fază a desarmării generale. De aceea ei tolerează militarismul deghizat în Germania (Căștile de oțel), în Austria (Heimwehrl), în Bulgaria (serviciul „voluntar”), — luând acestor țări numai mijloacele fățișe de înarmare în vederea războiului.

Noaptea în tren

Discuția cu studentul cu mâini de muncitor s-a prelungit târziu în hurea rareori întrerupt la vreo stație. Priveam zadarnic prin fereastră, ca să surprind priveliști dintr-o țară străbătută pentru întâia oară. Întunericul compact de afară părea fixat pe geam — ca o oglindă neagră ce reflecta vagonul plin de călători adormiți. Pe banca alăturată, un copilăș era întins comod, pe pătură; mama a îngenunchiat pe podea, cu brațele împreunate sub frunte la marginea băncii, ca să nu-i cadă odorul. Așa a adormit și ea, ca într-o rugă, ca într-o mută adorare. Mama cari se jertfește pentru rodul pântecului ei — dăruindu-i viitorului însoțit de speranțe, deasupra prezentului crud și flămând...

Oboseala mă apăsa ca o povară veche, uzura lunilor de muncă, fără pauze duminicale, fără seri de reculegere, îmi simt oasele ca într-un sac — și somnul cade brusc, ca un oblon huruitor. Deschid câte un ochiu — și capetele călătorilor se clatină în sacadele trenului, îmi adun picioarele, îmi îndrept șira

spinării — și vreau să mă fixez în culcușul meu vertical, căci noaptea stăruie, opacă și rece anulând distanțele și timpul.

Munții Balcani

Abia pe la cinci dimineața încep să disting priveliștile. Lanțul Balcanilor se vestește în zare. Natură seacă, pietroasă, cu pajiști rare. Pomi în șiruri paralele, siluete stufoase între cari s-au cuibărit grădini de legume. Munții sporesc, ca un aluat în aburii zorilor. La Mezdra, ei se apropie pe neașteptate, uriași din stâncă, ciopliți de veacuri. Cetăți cristalizate, oxidate. Blocuri suprapuse în alcătuirii fantastice, întrecându-se într-o cavalcadă monstruoasă spre cer. Elan încremenit de un demiurg cosmic, împotriva căruia s-au înălțat metereze și turnuri de două mii de metri, piepturi cu coaste plesnite de încordare, brațe cari au rămas retezate la mijloc, — o hoardă de namile învălmășite, ale căror capete se profilează într-un suprem și zadarnic asalt, aproape de Cerepiș, într-un infinit tot mai luminos... Și iarăși, pe nesimțite, munții se depărtează, își arată spetele și coapsele împădurite, tolăniți în lene milenară. Tuneluri sorb trenul, ca să-l lase apoi slobod prin galerii de piatră, atât de aproape de fereastră, cu muchiile și straturile lor, încât privirea e istovită. Încep să se arate satele, case solide, din piatra prăvălită din belșugul stâncilor. Țăranii, pe cărarea paralelă cu linia ferată, pier ca manechine trase de spate. Soarele apare și dispare între munți; uneori, parcă se leagănă într-un hamac prins între piscuri. Ape iuți, verziu, spumegă între fâlcă încheștate, șerpuesc apoi peste șolduri colțuroase, spală picioarele dinosaurilor de granit... Și iar sporesc munții, se adună în turme din cari se văd numai spinările, se desfac în panorame cari se lungesc și se scrutează, ca decoruri succesive și suprapuse. Locatnik. Urmăresc cablul funicularului cari pornește de lângă linie și când prind cu privirea celalt capăt, în creștetul unei vaste păduri, am fiorul prăpastiei circulare, ca o scufundare în genurile pământului... Dar catedralele de gresie se ivesc surzătoare, mai aproape de proporțiile umane. Munții se lasă călcați de pași cutezători, în pieptul lor aproape vertical, găuri minuscule, peșteri sfredelite de răsvrățiți, de bejenari, de haiduci cari își găseau acolo un refugiu contra fulgerelor din cer și contra gloanțelor vrăjmașilor. Carierele de piatră se succed până la Țerovo. Omul e proptit în măruntele ruginite și ciocănește răbdător; movilele de cioburi sunt jos, ca să fie rânduie aiurea, în armonioase geometrii, în catedrale sculptate. — Svogl. Păduri ce îndoesc ca niște plapumi înfoiate. Dincolo, vreo zece kilometri mai departe, sanatorii de tuberculoși — în ozonul fraged, ca un elixir...

Când trenul trece prin stație, ceva saltă pe peron, ca o broască: un mutilat de război, fără picioare. Un trunchiu cu șezut de talpă, sărind pe mâinile prinse într-un fel de sandale de lemn cu tocuri. Jumătatea de om ține între dinți cozorocul capelei întoarsă ca o farfurie de pomeni. Și sunt sguduit de acea desnădejde amestecată cu scârbă și milă, la această evocare bruscă a dramei europene din 1914-1918... Pimeul uman saltă acolo, în urma trenului făurit tot de dânsul și cari se strecoară iar, arrogant și ferm, prin defileul mereu impozant al munților...

Dar nu mai am în fața lor acea admirație terorizată, ca înainte. Amărăciunea îmi strânge buzele, îmi oboșește ochii — cari nu mai vor să citească în cartea ca, mii de pagini împietrite ale istoriei geologice, străpunsă de tuneluri ca un ceaslov ciuruit de carii. Desamăgit, readus la rana purulentă a tragediei umane, ignorez munții cari se retrag și ei, scad, se distramă, se scufundă dincolo de zare — și priveliștea se nivelează cu micile culturi ale omului famelic, cu aglomerațiile de furnici, cari — ca o imitație mediocră, schematică, a panoramei muntoase, se profilează cu uzinele, cu palatele, cu coșurile și cupolele lor... Un fluierat răgușit, în huruit repercutat de ziduri: Sofia.

În capitala Bulgariei

Pentru a cunoaște fizionomia Capitale, n-am făcut niciodată uz unei de Baedeker, de broșuri ilustrate și nici măcar de un plan schematic. Prefer să surprind aspectele — mergând spre o țintă precisă — de pe platforma unui tramvaiu, de pe imperiala unui autobuz sau, pe jos, în pas nedorit, oprindu-mă un moment la cotituri, reținând imagini inedite, amănunte specifice — și întrebând pe trecătorul ce nu pare nici el grăbit sau pe agentul de circulație (impersonal ca un stâlp indicator) în ce direcție trebuie să pornesc.

De astă dată, drumul a fost comod, căci Boris Gudulov m-a întâmpinat la gară. Când strângi mâna unui tânăr, cari ți-a trimis scrisori frățești fără să-l cunoști personal, oare nu ți se pare că-l recunoști? Portretul moral pe cari ți l-a vădit scrisul lui, se suprapune instantaneu pe chipul real, în momentul întâlnirii. În piața gării, Gudulov a venit la mine, deadreptul, cu un surâs umbrat de suferință — deși nu ne-am văzut nici prin fotografie. Când am ajuns la hotel, mi-am dat seama că am străbătut orașul fără să-l privesc: am trebuit să citesc câteva scrisori, să lămuresc câteva chestiuni întârziate.

Abia când am pornit împreună, de la hotelul din bulevardul Maria-Luiza, spre localul unde „Liga Internațională a Femeilor pentru pace și Libertate“ își ținea cursurile de vară, am putut roti privirile. O mare moschee mi-a apărut întâi, ca un semn al stăpânirii turcești înlăturată abia de vreo cincizeci de ani, când Sofia era un târg cu zece mii de locuitori. Străzi asfaltate sunt așternute peste caldarâmul primitiv; de aceia moscheea pare puțin scufundată: ferestrele zăbrelete, în cadru de arabescuri, sunt la nivelul trotuarului — iar ca să intri în tindă, trebuie să cobori câteva trepte. În spatele minaretului, băile comunale, unde sunt captate izvoare calde. Regiunea e bogată în surse termale, cu munți pe cari turismul nu i-a domesticit încă. Cuprinsă de brațul masiv al Vitoșei, capitala Bulgariei a crescut repede pe platoul ei, la șase sute metri deasupra nivelului mării, apărată de viscole — dar cu nopți limpezi, răcoroase.

Aspectul halei centrale

Când am trecut apoi prin fața moscheei, hala centrală m-a atras înăuntru, o curățenie și o ordine de farmacie, alimentele fiind rânduie în rafturi, chiar acele cari se descarcă de obicei pe jos. Verze și cartofi în cutii, ardei înșirați pe sfoară! Chiar pentru un sfert de milion de locuitori, hala pare minusculă; — nu e ostentativă ca în alte capitale, cu aceea hărmălaie de căpcăuni pururi nesătuli, cari înghit tone de unt și brânzeturi, vite jupuite cu miile deodată... Cumpărătorii plecau cu micile lor provizii, nu un norod de slugi, ci gospodine cu pălărie sau bariș, domni gravi, cu baston și adesea cu rozetă la butonieră, cari se opreau și pentru câteva vorbe pe îndelete cu negustorul în halatul alb... Eram departe de Dâmbovița neagră de scursuri și uleiuri, în cari oltenii (precum am cetit în ziare românești) își spală zarzavaturile înainte de a le oferi, strigând hoinari prin străzi, cucoanelor încă somnoroase.

Când am ajuns la capătul bulevardului, catedrala cea veche, în piatră mohorâtă, mi-a apărut diformă, ghemuită cu cupolele ei. Distrusă, în urmă cu câțiva ani, de bombele cari au explodat în plină solemnitate oficială (generali, miniștri, cărturari au pierit sfârtecați), ea a fost refăcută, deși urbanști îndrăsneți s-au împotrivit, voind să prelungească bulevardul. Deasupra cupolelor bisericesti am văzut însă fantomele celor patru atentatori spânzurați — alți fanatici, cari au crezut că lumea nouă poate fi ridicată pe temelii însângerate. Teroarea roșie se leagănă sub spânzurători, deasupra celeilalte terori „legale” cramponată de tradiție și „dreptul divin”. Visiune atroce a urii și disperării, a ignoranței sfințite, travestită în odăjdii și uniforme strălucitoare — și a nihilismului lucid, cari disprețuește viața și adoră ideea până la desumanizare... Tramvaele verzi cotesc brusc pe lângă catedrală (ce stările ca un altar de jertfă barbară), ocolită și de trecători, cari se risipesc prin străzi laterale, — furnici cari ascultă de porunci instinctive, aducând fiecare firul și bobul de hrană pentru biruința colectivă a furnicarului.

Cursurile de vară ale „Ligii Femeilor“

În sala împodobită cu ramuri de brazi și ghirlande, delegatele secțiunilor naționale ale „Ligii Femeilor“, în majoritate din țările răsăritene ale Europei, s-au adunat la acele cursuri de vară unde sunt expuse și uneori lămurite problemelor cari cer înainte de toate luptători devotați. În fiecare an, ele se întrunesc pentru două săptămâni în altă țară. În Septembrie trecut, la Budapesta. În primăvara aceluiaș an le-am văzut la Viena, la Frauenklub. Stăruința cu cari unele din ele doctoresc în științe economice, avocate, deputate în parlament — au cercetat chestiunile politice (chiar ale politicei mondiale!) m-a intrigat, uneori, m-a neliniștit. Oare și femeile vor fi atrase în vârtejul viclean al politicei practice? Conducătoarele Ligii, din fericire, n-au părăsit terenul solid al realităților umane. Ele au pus probleme cari cer soluții clare. Conferința lor internațională de la Frankfurt pe Main, privitoare la înarmările cu gaze, a denunțat primejdia universală a unui viitor războiu. Rezoluțiile lor găsesc ascultarea — nu numai politicoasă — a guvernelor; la Societatea Națiunilor, comisiunile lucrează, adesea, sub impulsul acestei Ligi în ce privește regimul în închisori, traficul de opium, munca femeilor și copiilor, protecția refugiaților, a indigenilor din colonii, drepturile minorităților, ș. a. Nu ne facem iluzii: mașina diplomatică de la Geneva funcționează sub controlul Marilor Puteri. E însă consolatoare perseverența acestei Ligi, cari strigă până și orbilor să vadă și surzilor să audă. Reproșul cel mai grav pe cari l-aș putea face conducătoarelor Ligii, e că lasă uneori în grija unor persoane decorative, aproape oficiale sau prea puțin cutezătoare, conducerea secțiunilor în țări reacționare. Sunt compromisuri ce li se par necesare — cari paralizează sau denaturează însă, la periferie, acțiunea fermă de la centru.

Programul „cursurilor”

Programul „cursurilor” de la Sofia merită să fie amintit: Noua organizare economică a lumii; Esperanto și pacea; Războiul științific și dezarmarea; Munca femeilor în orânduirea cea nouă a lumii; Concepția etatistă mondială; Spre omenirea umanizată; Spre omenirea universală. Aceste expuneri generale nu înlătură chestiunile practice, educative, științifice, etice. Aduag câteva titluri: Higiena socială, Pacea în Balcani prin federația balcanică, Minoritățile în Europa.

Când am intrat, cu Gudulov, profesorul Dr. I. Penakoff încă nu și-a terminat raportul asupra minorităților în Dobrogea. Am nimerit-o! Caut prin sală, delegata secțiunii române lipsește. Miss Sheepshanks, secretara generală a Ligii, tresare când mă zărește:

— Tot dumneata? Dar de ce nu vine nici o femeie din România? Nici măcar Doamna Presidentă?

— De ce, replic eu, acceptați ca presidente persoane cari preferă ceaiul de la ora cinci, în budoarul cu bibelouri, făcând diletantism din idealuri cari cer abnegație?

Pe marginea unei broșuri

Miss Sheepshanks se întoarce brusc la locul ei. D-ru Penakoff e interminabil : — rana Cadrilaterului e arătată numai într-o parte. Cealaltă parte, cine s-o arate? O doamnă îmi oferă o broșură compactă: „Le régime de la propriété rurale dans la Dobroudja de Sud”, cuprinzând însă extrase din debaterile parlamentare române, din presa română, din legile românești. Evident, „dreptatea” trebuie să fie a Bulgarilor! O recunosc și Românii!.. Am înțeles gestul doamnei delegate: în buchetul ei de flori a ascuns câțiva spini. Deschid broșura la întâmplare. Discuție la Senat, în 1926:

„D-l C. Angelescu: — D-lor Senatori, luarea pământului, dacă oamenii au dreptate, ar constitui o gravă greșală din partea Statului român.

O voce: — Pentru ce?

D-l C. Angelescu: — Pentru că luăm pe nedrept pământul dela Bulgari și dela Turci, pentru a-l păstra la dispoziția viitorului. D-lor, iată chestiunea ce se pune: avem oare dreptul de a lua pământul minoritarilor, dacă ei sunt proprietari ai acestui pământ....

D-l T. Voicu: — Nu ai sentimente românești. Unde ai primit educația?

Dar d-l C. Angelescu repetă:

— Trebuie să recunoaștem cu toții că, pentru existența, pentru progresul, pentru fericirea acestui Stat, cea mai mare greșeală politică e aceea de a răpi un pământ ce se află juridicește în proprietatea unor anumiți locuitori ai țării, chiar dacă ei sunt minoritari.”

Cuvinte juste, confirmate mai târziu prin legea proprietății din Dobrogea, la cari a contribuit și d-l C. Angelescu, ca secretar de stat la Interne. A plătit scump curajul de a recunoaște drepturile elementare, ale Turcilor și Bulgarilor din Cadrilater: — cu cele cinci gloanțe ale „studentului macedonean” Beza, cari a vrut să pedepsească pe un „trădător” al românismului. Bestiile culturale sunt mai feroce decât politicienii care, uneori, trebuie să se plece în fața evidenței. Un fost rector de universitate, fost și ministru, director al școlii de arhitectură din București, d-l E. Pangratti a întrerupt declarația d-lui C. Angelescu (citez tot din broșură):

„— Cu subtilități de avocat la judecătoria de pace, nu se rezolvă marile probleme naționale (aplauze).”

Și când mă gândesc că acest personaj, buhăit în suferința lui chioară, e în fruntea unei societăți de propagandă în favoarea Ligii Națiunilor — și că odată pe an, răsuflă cu o conferință despre pace...

— Ce zici, mă întreabă Gudulov, amuzat de raportul infinit al d-rului Penakoff.

— Cărturarii universitari, punându-și ochelarii erudiției, nu mai știu să vadă decât într-o parte. Suferă de daltonism: nu sunt capabili să distingă decât culorile steagului lor național. Adevărul este, ca și în celebra dispută teologică versificată de Heine; fanaticii naționaliști din ambele tabere, put deopotrivă.

— Dacă aș fi întrebat de biroul Uniunea minorităților?

— Dacă aș fi întrebat de biroul Ligii femeilor (fii sigur că se ferește să întrebe pe un „trouble-fete”), aș repeta ceia ce am răspuns la ancheta unei reviste maghiare: — Umanitarismul modern, bazat pe biografie, tehnică, economie și cultură, tinde să unească oamenii în comunitatea supremă pe cari o numim „organismul omenirii”. Acest organism e planetar. Nu uităm că organul e alcătuit din celule și că organismul e normal numai atunci când toate organele funcționează în mod armonios, prin interdependență în toate direcțiile... Umanitarismul, prin urmare e în esență individualist. El recunoaște rolul specific al oricărei individualității creatoare — al individualității personale, sociale sau etice. Din acest punct de vedere, minoritățile — adică diversele grupuri naționale cuprinse într un stat — au drept firesc la libera manifestare a tuturor însușirilor lor etnice și culturale. Mai mult, la egalitate cetățenească. Numai prin libertate și dreptate egalitară, minoritățile pot ajunge la acea conviețuire armonioasă cari pregătește pacea între națiunile pământului. Pacea între națiuni! — căci națiunea e altceva decât statul!

— Acum, să-l ascultăm pe noul orator, — și Gudulov surâse amar.

Înadevăr, raportul profesorului își dădu duhul în ropot satisfăcut de aplauze. Ca un deus ex machina, apăruse pe estradă un tip de comitagi, în haine civile rău aranjate. Sprâncene fioroase, mari mustăți agresive între un nas vulturesc și o bărbie ascuțită. Vorbea cavernos, gesticula brusc, larg, ca și cum vroia să-și arunce brațele peste capetele, unele uimite, altele jenate, ale delegatelor.

Și un orator nepoftit

Un ex-ofițer macedonean care, firește, nu putea vorbi decât despre eternul martiraj al Macedoniei pe cari tratatele de pace o aruncă, în frânturi, de la un stat la altul, ca ciolane între câini hămesiți. Dar oratorul era de cea mai pură speță ultra-naționalistă. Se plimba cu pași apăsați dealungul estradei și uneori încremenea, napoleonean, cu două degete în vestă...

În adunarea aceasta de cucoane și profesori, manierele eroului — căruia flinta haiducească i-ar fi stat mult mai bine — distonau până la grotesc. Noroc că discursul acesta hiperbolic, răgușit ca o goarnă ruginită, nu era înscris în ordinea de zi! D-na Șișmanova, prezidenta de onoare și d-na Karavelova, soția unui fost prim-ministru, presidentă activă a secțiunii bulgare a Ligei, au intervenit cu politeță alarmată: — programul trebuie urmat cu strictete. Păcat! trebuia lăsat să vorbească până la epuizare: „ridicolul ucide“. Nepoftitul orator ar fi convins definitiv adunarea cât de săracă și de vană e dialectica șovinistă. Dar adunarea ar fi primit, indirect, și un avertisment: — pacifismul de salon, deși bine stilizat, poate fi foarte aproape (extremele se ating) de rodomontadele patriotice, dacă el neglijează un mic amănunt: — să transforme ideea în luptă, să coboare idealul în realitatea suferindă a poporului în numele căruia vorbește...

Prin oraș

Când am plecat, soarele era în creștetul cerului, inimă radioasă, atotiertătoare. Din cartierul bancar, tramvaiul ne-a dus spre periferie: — Blocuri noi, între căsuțe tolerate ca rude scăpătate. Am pornit apoi pe jos, pe străzi fără trotuare, desfundate; praful părea vărsat cu sacul în hârtoape și șanțuri. Dar o grădiniță cu margherite și nalbă m-a primit cu modestia ei rurală, iar prânzul ne-a adunat (mai era soția lui Gudulev și mama ei) în jurul unei mese desigur vegetariene, deasupra căreia glăsuia voia bună, acea frățietate și cucernicie evanghelică: „Ia și te ospătează, drumețule!“... Aș mai fi întârziat și în odăița văruiță, îmbogățită cu un dulap plin de broșuri. Lângă fereastră, o masă cu tomuri îndelung studiate. Un titlu aurit, pe cotor: „Non rezistența în India“. O scrisoare cu entete englezesc: „War Resisters International“, pare o frunză galbenă, adusă de vânt, în rotocol, de peste țări și mări — și depusă ca o mărturie a solidarității omenești.

De vorbă cu Petre Dânov

Dar alte întâlniri mă zoresc spre oraș. Gudulev îmi arată în apropiere, de locuința sa, refugiul lui Petre Dânov — un preot laic, îndrumător al așa numitei „Frăția albă universală“. Grupări de acest fel întemeiate pe credințe etice — religioase, nu pe dogme bisericesti, sunt destule în Bulgaria. Tolstoismul a găsit acolo numeroși adepți, dar unele grupări l-au diluat în misticism și în ocultism. Fără a-l denatura însă prin magie, în practici superstițioase! Formele spiritualismului sunt fluctuante, ca vălurile în jurul câtorva idei universaliste. Adepții vin să asculte cuvântările lui Petre Dânov, ca vechii credincioși în peșterile profeților. Scrierile lui (dictate sau stenografiate) sunt răspândite; la Burgas, o colecție în esperanto: „Nova Kulturo“ e consacrată numai prelegerilor Dânov.

Un profesor de liceu, P. Pamporov — (care lipsea atunci din Sofia, fiind plecat în Franța, ca voluntar al „Serviciului civil“, să lucreze cu brațele la refacerea satului Lagarde din regiunea Montauban, răvășită de mari inundații) — mi-a rezumat, într-o scrisoare, principiile „Frăției albe“. Aceasta încadrează creștinismul pur într-o mișcare culturală și socială: „Legea supremă e iubirea universală. Iubirea dă viață. Știința vieții, înțelepciunea, este al doilea principiu. Știința dă lumină. Al treilea principiu al vieții residă în adevăr. Adevărul aduce libertatea.“ ...

„Lumina sufletul (căldura) și puterea sunt purtătoarele științei, ale frăției și libertății. Pace, dreptate, puritate! Pace între națiuni, dreptate între clase, puritate între indivizi... Pace și bucurie, întemeiate pe adevăr. Dreptate și lumină, întemeiate pe unitatea omenirii. Purtate spirituală și fizică, întemeiată pe iubirea tuturor, a oamenilor și animalelor. Iubire universală.

Concepția organicistă a omenirii (confirmată și de biologi) e amplificată: — sistemul solar e și el un organism. Oamenii sunt doar și ei copii ai soarelui, iar hrana lor veritabilă: semințe, fructe, legume sunt

« condensată razelor solare »... Misticism? Dacă iubirea divină a cucernicului este identică în fond cu iubirea universală, lucidă, a raționalistului, de ce s'o numim mistică, ferindu-ne de ironiile savanților?"

Argumentele acestei iubiri „mistice” sunt mai accesibile poporului, în aceste vremuri când prestigiul științei e alterat, căci fiecare descoperire a ei e furată de slujitorii haini ai războiului.

Un exemplu de logică mistică

Petre Dânov, răspunzând și el la ancheta mea asupra păcii, mi-a dat un exemplu de logică mistică, mai valabil decât rigiditatea glacială a juriștilor de la Liga Națiunilor:... „Deoarece iubirea este fundamentul lumii lui D-zeu și omenirea prezintă organe ale manifestării dumnezeiești pe pământ, urmează că aceste organe nu au nici un drept să se războiască între ele. Orice popor care duce războiu contra altuia, trebuie înlăturat din organism. Istoria ne spune că toate popoarele cari se războiesc, pier. Asiro-babilonienii, de pildă... Iubirea de Dumnezeu este ceva mai mult decât Internaționala Pacifistă. Oamenii culturii noi vor trăi potrivit iubirii divine.” ...

Când, în camera mea de hotel, am făcut o expunere lui R. H. Markham, un ziarist american, am crezut că idealismul activ al umanitariștilor, al pacifiștilor, al vegetarienilor, nu va fi acceptat de mentalitatea utilitară și comodă de peste Atlantic. Ziaristul surâse, îmi arătă cartea sa de vizită, corespondent pentru sud-estul european, al gazetei „The Christian Science Monitor” din Boston. Am înțeles de ce el stă de câțiva ani la Sofia, unde creștinismul tolstoian are atâția adepți sinceri, unde etica nu este un regulament afișat pe ușa bisericilor cari seamănă cu comptuare comerciale. Există și în America standardizată de regii petrolului și ai oțelului, în acel conglomerat de state, strânse în rețeaua de păianjen a Traficului — oameni cari nu uită că sunt descendenți ai Puritanților plecați, în secolul al 18-lea, cu Biblia la subsoară, să deschidă drumuri prin pădurile virgine ale „lumii noi”. E adevărat că există acolo sute de secte cari se lasă mințite de „mâtuitorii” cari perorează la răspântii, pe butoai de scrumbii! Majoritatea Americanilor primește azi religia, ca o gogoasă scoasă cu dibăcie din untdelemnul clocotind.

Dar materialismul abiectiv al taylorismului bancar și industrial, mediocritatea mecanizată a lui „Babbitt”, reprodus în o sută de milioane de indivizi vânători de dolari, a stârnit în U.S.A. reacțiuni spirituale, — acelaș idealism activ pe care am vrut să-l feresc de ironiile posibile ale lui Markham. Acesta nu avea americanesc în el decât costumul și acel chip în care nu se distinge tipul etnic, pentru că e un amestec de rase vechi, întinerite în întrupări energice, optimiste. Băiatul lui Markham, care asculta convorbirea noastră cu o atenție rară la vârsta de 14 ani, mi-a apărut, cu sănătatea lui blondă, ca vlăstarul unei generații care începe să se lepede de fetișismul Confortului și al Banului — pentru a asculta și murmurul vocilor interioare.

Comunitatea Spiritului e o realitate ce nu poate fi încorsetată în economie politică. Primatul moral nu e o „infirmitate” specifică țărilor periferice, semi-civilizate. El se impune deopotrivă în Bulgaria rurală, în Anglia mercantilă, în Germania industrială, în India mistică, în Rusia raționalistă... Iar în America de Nord, ce are toate aceste caracteristici laolaltă, sub durabilitatea bestială a succesului mijeste o etică universalistă, ai cărei promotori au fost un Emerson, un Walt Whitman. S-a spus (și marele european, prof. G. Er. Nicolai o repetă în exilul său voluntar din Argentina) că Europa cea nouă se va ivi în America, pentru a regenera apoi și vechiul continent sgduit de uraganul din 1914. Aceasta poate fi adevărat pentru Occidentul european, care ar mai avea de primit câteva lecții de etică (și divină și practică) din țările răsăritene, unde Tolstoi și Gandhi — pe urmele lui Christ și Budha — au făcut să rodească în inimi și în conștiinți imperativul iubirii cosmice și al Frăției omenești... Când Americanul căutător de suflete s-a ridicat să plece, i-am strâns mâna cu un fel de grațitudine.

— M-ai consolată de haitele omenești, cari s-au năpustit spre Far-West, în căutare de aur și petrol. Și, ai răscumpărat, cu prezența d-tale în acești Balcani „primitivi”, multe batalioane de turiști veniți de peste ocean să cotrobăiască prin sipeturile bunicii lor, căreia nu i-au rămas decât blazoanele nobleței sale apuse. Ah! să fi văzut ca mine, la Luvru, acele cete de copii mari, râzând voioși în fața leilor

lui Delacroix și, înaintea surâsului etern enigmatic și fermecător al Giocondei, mestecând automatic capurile de chewing-gum, ca să „guste” și ei Arta cu A mare și fără preț în catalog...

Ora 7 seara. — M-am trezit, după un somn plumburiu, în camera obscură. În călătorie, oboseala se adună pe nesimțite și somnul te fură la prima destindere, gelos pe curiozitatea ta nesătulă, pe cugetul și simțurile tale scăpate din carcera obiceiurilor de acasă. Aplecat la fereastră, privesc bulevardul transfigurat de miragiul electric. Animație de Sâmbătă seara, când mulțimea se leapădă de poverile săptămânii.

Tipul specific bulgar

Și mă cufund în mulțime, mă las purtat prin străzi în cari vitrinele își varsă luminile și imaginile. Automobilele, mai prudente, îngăduie pietonilor să meargă și pe stradă, trotuarul prea plin. Câteva reclame incandescente atrag privirile spre etaje întorzonate. Pe alocuri, o spărtură umbrită. Biserica rusească, cu bulbi auriți și coloane răsucite, e fantomatică — emigrată parcă și ea cu miile de ruși cari își poartă pretutindeni nostalgia patriei ce nu mai există. Tipul predominant al străzii e al Slavului cu urme de trăsături mongole — brun, solid, lat în spete. Ceafa groasă, în cute, îmi apare doar ca un refren al psihologiei populare, căreia îi place să caricaturizeze neamurile vecine. N-a scris oare și un mare poet român, versul acesta:

„Bulgăroi cu ceafa groasă, grecotei cu nas subțire...” Barbișonul, frecvent, nu e conservat de dragul ex-țarului Ferdinand. El șade bine și sub figuri lungărețe, nu numai rotunde ca o ghiulea de popici. Dar tipul specific nu e nicăeri absolut, mai ales în Capitale. Amestecul de rase e vădit și aci. Levantinii au adus maleabilitatea lor, vioiciunea lor gata de a servi și de a profita: greci, armeni, evrei, turci (la un chioșc surprind titlul în litere latine al ziarului lor local: „Deliorman”). Strada modernă neutralizează tipurile, cari trebuiesc căutate în muzee etnografice

Și femeile? Își închipue cineva că ele sunt mai puțin elegante decât la București sau la Viena? Moda poate fi aci în întârziere cu câteva săptămâni. Femeia, în strada electrică, e pretutindeni aparență și tentație. Abia în căminul ei, fără pălărie și mantilă, poți ghici „tipul” — care își păstrează însă puritatea prin sate cuibărite în munți, prin văi fecunde. Am fost în câteva familii, dar nu cutez să spun că femeia bulgară e mai vrednică, mai onestă, mai cultivată — mai maternă și mai iubitoare decât vecinele ei. Nu!... Și ce importanță are pentru un pelerin al omeniei, sprâncenile mai groase, privirile mai umbrite — și acea corpolență, uneori cu nonșalanță de cadână, ale bulgăroaicelor „pur-sang”? Am văzut însă, prin mahalale și în gări provinciale, atâtea femei bulgare, decolorate, uzate de maternitate și mizerie — aceleași ca și Femeia care se jertfește în toate țările sub jugul încă barbar al existenței de fiecare zi...

Cel mai mare restaurant vegetarian

Ocolind grădina ce ascunde palatul regal, traversez o piață largă fără alt ornament decât pardoseaua ei din cărămizi refractare, galbene — pe cari pasul lunecă uneori. Ajung la o peluză englezească. Un careu aerisit, pe ale cărui margini se înalță fațade vechi și noi. Expresia arhitectonică e neutră în restrângerile luminii artificiale. Cercul militar, imită în miniatură, nu mai știu care palat de iarnă din vechiul Petersburg. În vecinătatea lui, la începutul străzii „6 Septembrie” — ca un antidot și ca o replică — e clădirea portocalie, în șapte etaje, a Asociației cooperative vegetariene din Bulgaria. Că s-au „găsit” 14 milioane de leva, pentru a adăposti acolo cel mai mare dintre cele 23 restaurante vegetariene din Sofia, birourile Asociației, redacția revistelor ei, camere pentru camarazi și apartamente moderne a căror chirie amortizează capitalul — aceasta nu poate miza decât pe acei cari cunosc forța înzecită a ajutorului mutual, cooperăției care cere, devotament pentru o cauză comună.

Intru în sala restaurantului. Parterul plin, balcoanele deasemenea. Sunt, printre meseni, destui cari sau convertit la vegetarianism după ce s-au îmbolnăvit de gută sau de piatră la ficat! Mi s-a spus însă că majoritatea vegetarianilor — care nu se ospătează numai la restaurante — sunt pătrunși de credințe morale sau religioase, nu numai de convingeri alimentare cari fac incapabili să mestece carnea animală. Directorul localului mă roagă să fiu oaspetele Asociației, îmi traduce menu-ul, o lungă listă de mâncăruri pe cari trebuesc să le privesc în farfurii, ca să-mi dau seama de conținutul și modul de gătire. Denumirile culinare ale carnivorilor sunt sugestive; ele evocă anatomii domestice, forme precise de sălbăticiuni și de păsări. Vegetalele se pretează însă la atâtea transformări, încât dacă ai stomac pretențios, năvălit de banchete — ele îți pot fi servite și cu gust de friptură, ca să te deprinzi apoi cu aromele lor naturale, cu savoarea lor sănătoasă, cu vitaminele lor — cu acea sațietate ușoară ce nu te congestionează, ce nu te face să te îndopi porcește și să-ți torni mereu pe gât vin și bere, fără să-ți stingi setea.

Regimul vegetarian și carnivor

Acei cari cred că ar trebui să mănânce un sac cu cartofi, ca să aibă echivalentul în calorii și săruri al unui mușchi de vacă la grătar, n0au decât să cerceteze tabelele comparative. Vegetalele, bine combinate, dau în porții normale toate elementele necesare („ternare și quaternare”) pentru a hrăni și încălzi trupul, fără a-i uza cu acidele, cu toxinele — cu laborioasa digestiune carnivoră. Dacă vrei să afli ceva despre luciditatea intelectuală, puterea de lucru, rezistența la oboseală și chiar despre procesul psihic al mâncătorilor de iaurt și țelină, despre echilibrul dintre spirit și trup — și despre longivitate, n-ai decât să întrebi pe acești meseni calmi, ale căror figuri sunt adesea spiritualizate, detașate de ritualul somptuos al Lăcomiei și Bețivăniei... Iar dacă vrei și argumente economice, fă-ți singur nota — căci aci nimeni nu te va bănuși că ai ciordit un antricot de vițel, iar slugărnicia umiltoare a chelnerilor e înlăturată printr-un serviciu prompt, cordial — și du-te la cassă, să plătești pentru un prânz jumătate și chiar o treime din cât te costa, în alte țări, la cel mai „ieftin” și mai murdar restaurant pentru carnivori. E adevărat că alimentele sunt procurate aci direct de la fermele cooperativelor vegetariene. Intermediarul speculant e înlăturat din ce în ce mai mult din piețe și chiar din magazine; prețurile se apropie mereu de valoarea reală a produselor, a muncii.

Dejun vegetarian

La o masă izolată, într-o fridă, o duzină de camarazi m-au primit cu simplitate, cu francheță. În fața mea, Ștefan Andreicin, bătrân senin, cu barba lungă. E șeful școlii literare tolstoiene. Deasupra lui, pe pereți, e unicul portret din restaurant: un Tolstoi în cămașă de mujic, descoperit, cu picioarele desculțe în iarbă. Privirea lui încrunțată, de profet care a ținut piept unei lumi înrăite, are totuși o blândețea înțelegătoare, care vede și în păcătos o fărâșă a divinității. Lângă mine e profesorul Ianko Todoroff, pe care istoria antică, ce o predă la universitate, nu-l împiedică să vadă clar în vâlmășagul prezentului. Gheorghe Șopov, un viguros „obiector de conștiință”, a fost proprietarul celei mai mari tipografii și librării — dar a pornit cu sacul de cărți în propagandă pacifistă. Mai sunt câțiva cărturari, un poet, un ziarist, provinciali în trecere — de la colonii ale intelectualilor și de la ferme agricole.

Delkinov e vegetarian pur: nu se atinge nici de ouă, de lapte, de brânzeturi. O farfurie cu „ghivecin macedonean” îi ajunge pentru munca lui intelectuală și fizică.

Un dialog interesant

— Dacă respectul vieții merge până la refuzul de a mânca produse animale (ar putea obiecta unii logicieni iubitori de broaște fripte și de stridii mucilaginoase) cu ce se vor hrăni vegetarienii când vor afla că și plantele sunt vietăți sensibile — că au chiar un fel de conștiință rudimentară, precum au dovedit cercetările recente ale savantului indian Jaganda Chandra Bose?

— Până ce vom ajunge să ne hrănim cu alimente sintetice, cu aer și lumină solară, spuse un comesean, să se umanizeze măcar oamenii care se mănâncă între ei, la propriu și la figurat. Gestul uciderii trebuie înlăturat, nu numai între oameni. Barbaria atroce a abatoarelor poate fi curmată, prin agricultură intensivă. A culege un măr sau o pătlăgică roșie, daruri ale pământului, e mai firesc, mai nevinovat, decât să jupoi viței de lapte...

— Însă vitele se vor înmulți peste măsură.

— Eroare! Nu vom fi năpădiți de boi și de porci. Nici peștii nu vor umple mările. Vitele sunt prășite după „trebuința” oamenilor. Pajiștele să fie înlocuite cu livezi și grădini de legume...

Studenți „chelneri”

Studentul Dulcev, voind să afle de toate, uită să mănânce. Slaviko Danailov, țăran de la Dunăre, visează o apropiere culturală româno-bulgară. D. Simeonov, secretar al Asociației vegetariene, proiectează o revistă în esperanto pentru ralierea pacifiștilor din țările balcanice.

Tinerii aceștia sunt lângă învățătorii lor, într-o egalitate ce nu exclude respectul față de vârstă și știință. Dar mai sunt și alți studenți, în vestă albă, cari îți aduc farfuria cu mâncare. Ei lucrează astfel câteva ore, la prânz și seara, pentru a-și urma studiile în liniște, independenți de familie sau de mila Statului. Am aflat aceasta mai târziu, când am întrebat pe vecinul meu, un medic din Plovdiv, de ce „chelnerii” aceștia — fete cu ten delicat, băeți sdraveni — sunt atât de sprinteni și de amicali. Duduia blondă care îmi aduce strugurii, e elevă la școala de moașe! Iar tânărul care adună tacâmurile putea fi fecior de bani gata, dar a preferat să învețe la politehnică...

Conversația e substanțială. Fiecare își aduce noutatea — care nu e palavră și cancan. Fapte, lucrări, întâmplări cari nu cer comentarii pasive, ci gest de ajutor, de solidaritate spontană. La o masă vecină e fetița învățătorului Andrei Krastev, ucis în urmă cu doi ani, de militari. Orfană, ea a găsit mare familie care veghează asupra ei. D-na Bojilova-Pateva, împreună cu alte tovarășe, se sfătuiesc cum să-i asigure un loc la școală și la cămin.

Discuția, după cină, se prelungește în împărtășire intelectuală și sufletească. Cuvântul fiecăruia e ascultat: de aceia fiecare își cântărește cuvântul. Literatură, sociologie, morală — și povestiri cari spun mai mult decât o prelegere, morală — și povestiri cari nu caută să fie paradoxale — ci adevărate.

Reminiscente de acasă

Vreau să-mi scot o țigaretă. Dar mâna rămâne în buzunar intimidată: nimeni nu fumează în acest local, deși nu e nici un „aviz”. Reminiscente de acasă mă fac să doresc o cafea neagră, „veritabil turcească”, să mai înlătur moleșala. Aflu că moleșala de după masă e, dimpotrivă, un rezultat al vechiului sistem de alimentare. Cafeaua, ceaiul ating nervii, inima. Dar alcoolul? Au oare trebuință acești camarazi, de excitante — pentru ca să fie bine dispuși, să râdă cu poftă, să înfrunte primejdiile, și cele naturale și cele umane? Desigur, Andreicin nu-și susține verva apostolică cu laptele acru pe care-l soarbe pe îndelete. Aș fi vrut să închin un pahar în amintirea acestei seri. Paharul meu era însă cu apă minerală. Al celorlalți, cu sirop de fructe, cu kvas și — nu râdeți, Români cari, în copilărie, ați dat gologanii voștri Bulgarului ori Sârbului care vă aștepta la poarta școlii cu donița și tabla cu dulciuri — cu bragă! Ei și? e mai

„sic” să goleşti cel puțin șase halbe cu urină spumoasă într-un Bierstubl afumat sau, într-un separeu capitonat, să ridici între două degete inelate cupa de cristal a șampaniei frapate? Nu te poți înfrăți cu cineva fără să dai pe gât, încrucișând brațul, rachiul incendiar — pe care și femeile „bine” au început să-l bea sub numele de cocktail?...

Vegetarismul duce departe...

Într-adevăr, vegetarismul duce mai departe decât își închipue acei supuși la dietă, după ce au banche-tuit vârtos. El duce la antialcoolism, la antitabagism, la sexualitate cumpătată, fără aberațiile voluptății, la Zoofilism [notă — iubire a animalelor, într-un mod non-sexual], la pacifism integral — la o reformă desăvârșită a vieții fizice și sociale. În fond, această reformă e o întoarcere la legile naturale.

— La vegetarism, spune Ștefan Andreicin, se ajunge pe cale voluntară și pe cale zilnică. Conștiința morală duce pe omul liber la vegetarism — iar sănătatea sdruncinată duce tot acolo, în mod forțat. Fiecare om are deci de înfruntat fie conștiința morală, fie problema sănătății. Se poate spune cu siguranță că fiecare om va deveni vegetarian, dacă nu prin liberă voință, atunci instinctul său de conservare îl va sili să devină.

— Chiar dacă e prea târziu ?

— Nu e niciodată prea târziu. Natura știe să aștepte recunoașterea legilor ei implacabile, îmi spuse medicul din Plovdiv. Și, nu e exagerată credința doctoresei engleze Kingsford, care consideră mișcarea vegetariană ca fiind cea mai însemnată din epoca noastră și chiar la începutul adevăratei civilizații, când desăvârșirea umană devine posibilă. Dacă nu credem în nouă mântuitori, putem crede însă că în vegetarism e secretul mântuirii universale...

Și medicul îmi expuse pe larg problema vegetarismului din punct de vedere biologic, fiziologic, curativ...

La ziarul „Misăl”

... Nu m-am întrebat, în această dimineață, unde voi merge, ce mai am de văzut. Eram în camera de hotel, ca și la mine acasă. Căci universul meu e în mine, cu imperativele și consolările lui. Și am lucrat ca de obicei, căci nu mi-am lepădat meseria, ca un funcționar în vacanță. Abia înainte de prânz, m-am sprijinit la fereastră — și bulevardul mi-a părut, fremătător, cu traficul său, cu pietonii săi, ca și cum l-aș zări pentru întâia oară. El e totuși la fel cu străzile de pretutindeni; ceasornicul existenței cotidiene e implacabil uniform, pentru toate limbile și religiile, pentru toate națiile și rasele — căci ele acoperă doar aceleași fapte, nude în egalitatea soartei lor.

Când Kovacev și Dulcev au venit de la treburile lor, i-am lăsat să mă conducă. După ce am străbătut câteva străzi comerciale, — mulțumit de prezența acestor camarazi, cărora le poți spune gândul ca și cum ți-ai vorbi ție — m-am pomenit în birourile editurii Ignateff, apoi în redacția gazetei literare „Misăl” (Gândirea). Tirajul ridicat al acestei publicații nu e menținut, ca în Occident și chiar la București, prin publicitate rentabilă — ci de simplu fapt că în Bulgaria se citește. Foaia tipărită e căutată și, dacă e bine scrisă, — nu „senzațional” umplută — ea își face drum până în cătunul cel mai retras, nu numai la învățător și la biblioteca obștei, ci în căminuri unde țărănul slovenește la lumina opaițului, cu stăruința cu care a muncit ziua pe ogor.

Vladimir Rusalief, redactorul lui „Misăl”, mă covârșește cu întrebări. Nu pot răspunde la toate. Deși îmi par atât de firești, unele din ele mă surprind nepregătit. Relațiile culturale româno-bulgare, de pildă?... Confrații mei bulgari știu mai multe despre literatura română, decât confrății mei români despre cea bulgară. Vecinii pe cari erezile politice îi țin în neîncredere sau nepăsare, și cari au totuși atâtea de schimbat, nu numai produse, ci și opere de gândire și de artă, cari nu sunt mai prejos de

acele sosite cu Orient-Expresul de la Berlin și Paris. Valorile culturale par mai respectabile când poartă eticheta occidentală. Câte etichete nu acoperă însă o marfă fabricată în serie, pentru „primitivii” cari cred că sticla colorată e mai prețioasă decât diamantele pe cari le culeg între stâncile lor natale!

O expunere a tendințelor dominante în literatura română

Rusalief mă întreabă cari sunt tendințele dominante în literatura romană. Îi fac o expunere obiectivă (poate fi obiectiv un literat, când vorbește despre confracții săi?).

— Vă spun însă, cu toată sinceritatea, că nu mai putem aprecia azi literaturile naționale numai după valorile lor etnice — ci după valorile universale cuprinse în „specificul” lor. Nu ezit să declar că, din acest punct de vedere, literatura română a început să aibă, după războiu, oarecare amploare europeană. Suntem la început. Căutăm calea, încercăm în toate domeniile...

Rusalief îmi aduce colecția lui „Misăl”. Găsesc nume românești, traduceri și articole de informație.

— Recunosc că, în România, nu s-a făcut aproape nimic pentru apropierea culturală a țărilor balcanice. Relațiile lor politice și economice nu au dus la acel schimb de imponderabile, cari alcătuiesc viața spirituală și morală a unui popor. Publiciștii români cari au trecut prin Bulgaria, mi-au dat mult mai puține informații de câte am aflat prin V. Christu, un publicist român-macedonean, care-mi tălmăcia număr cu număr publicațiile ce mi le trimiteți: Svoboda, Vazrâzdanije, Misăl — și care a menținut între mine și grupările voastre, legături cari se dovedesc acum atât de spornice... Succesul relațiilor dintre popoarele vecine atârână de sinceritatea informatorilor — și de bunul lor simț. Trebuesc pioneri cari să ne arate adevărul asupra vieții poporului vecin. Adevărul pur social și uman...

Dacă cercetările profesorului și literatului Em. Bucuță asupra Românilor din Valea Timocului pot interesa din punctul de vedere al naționalismului integral, — disputele linguistice ale slaviștilor de la Univeristate sunt sterpe, ca și controversele istorice asupra imperiului român-bulgar al lui Asan pe care un cărturar bulgar, într-o convorbire întâmplătoare în tren, îl neagă categoric ca o „absurditate”... Absurditate e să tulburi apele prezentului, pentru cine știe ce reminiscențe seculare, cari nu mai dau azi nimănui drepturi absolute sau întâetate nobiliară. Ceea ce se impune acum, ca necesitate și ca pas înainte, e federația balcanică, pe care patronii politici din apus o consideră ca imposibilă. Ar pierde un inepușabil pretext pentru sforăriile lor diplomatice. Federația balcanică ar putea fi începutul pozitiv al federației europene. Temelia să fie însă comunitatea culturală și etică. Dacă istoricii ar ceti trecutul popoarelor balcanice altfel decât le impun „interesele de stat”, ei ar recunoaște că aceste popoare au amintiri comune, că toate au trebuit să-și cucerească independența împotriva stăpânirii musulmane, — că înrudirile adevărate se vădesc și în folklor, în moravuri, în viața de fiecare zi. Aceste afinități etice și etnice ale popoarelor balcanice trebuesc făcute cunoscute scriitorilor ahtiați după celebritate occidentală și savanților cari știu să descifreze documente vechi, dar nu știu sau nu vreau să vadă în vâlmășagul actualității. Federația balcanică va fi o realitate activă, prin voința tenace a intelectualilor, cari vor arăta poporului lor că interesele politice ale conducătorilor sunt viclene, vremelnice. Permanente, sunt interesele popoarelor, înglobate în unitatea organică și spirituală a omenirii...

— Intelectualii? Voința tenace a intelectualilor? și redactorul lui „Misăr”, socialist revoluționar mi se pare, aru un gest de negare.

Criza intelectualismului de după război

Discuția coti spre altă problemă. Adevărații intelectuali — și dintre aceștia există destui în Bulgaria și în țările considerate semi-civilizate — sunt gânditori, activi, luptători pentru progrese sociale și culturale. Ei nu-și afișează intelectualismul cu îngâmfarea Occidentalului, pe care ideile cultivate abstract, până la desumanizarea rațiunii, îl paralizază în scepticism sau îl târâsc spre conformism venal.

Criza intelectualismului de după războiu, este în adevăr punctul nevralgic spre care converg toate celelalte probleme sociale și spirituale.

E adevărat că intelectualii au trădat idealurile superioare, ale culturii și omeniei — și că au început să servească fățiș „idealuri” temporare, negând realitățile spirituale cu o violență care dovedește totuși că ei au conștiință de acest tragic conflict. Nu cred că e de ajuns să se evocă motivul economic, pentru a scuza această trădare. În epoci mult mai cumplite, mai obscurantiste decât a noastră, intelectualii — mari erau „servitori ai Spiritului” — au strigat cuvântul adevărului și au fost lângă popor împotriva tiranilor. Dacă azi, criza intelectualismului este atât de dureros simțită, aceasta se datorește interdependenței planetare în toate țărâmurile. Să nu se uite că intelectualul, în amestecul de clase, națiuni și rase, este ceea ce-i sistemul nervos față de restul organismului. Misiunea intelectualului e să armonizeze tendințele individuale și sociale în cadrul viu, mereu crescând, al intereselor și năzuințelor generale ale omenirii...

Dar e de prisos să vorbesc despre criza intelectualismului unor camarazi cari i-au găsit leacul. De fapt, acești intelectuali — printre cari mă aflu iarăși, la masa comună din restaurantul Uniunii vegetariene, — sunt idealști activi pentru cari viața are înainte de toate o semnificație morală. Printre dâșii, m-am convins că morala nu e un cuvânt compromis, pe care pozitivității îl evită și pe care „intelligenții” îl ironizează.

Morala e altceva decât un cod al virtuților care pot fi afișate în societatea bună, pentru a fi negate în intimitate, prin fapte. Fățărnicia moralei sociale răsbește neîncetat, ca furunculii pe trupul cu sânge stricat.

Aceasta am simțit-o printre profesorii, literații, medicii, studenții cari nu s-au depărtat de natură, printre muncitorii aceștia integrali — cari cugetă și atunci când mâinile lor sunt ocupate cu unelte. Antagonismul dintre munca manuală și cea cerebrală e artificial — nu organic. El e proclamat de leneșii, de juseurii cari se refugiază în „turnul de fildeș” al artei sau în biblioteca gândirii abstracte. Arta e însă datornică vieții naturale. Creațiunile estetice capătă înțeles numai când sunt încadrate în realitățile pământene și universale — ca și operele de gândire.

„Artă pentru artă”

Când am întrebat dacă se mai discută printre dâșii chestiunea artei pentru artă sau a artei cu tendință, surâsul camarazilor îmi arată că această chestiune e veche și că se învârteste pe loc ca un cerc vicios.

— Așa cum e formulată, spuse un student în litere, problema nici nu poate fi discutată. Chiar „arta pentru artă” indică o tendință. Totul e tendință, în artă ca și în viață.

— Arta e viață, replică vecinul său.

— Ia unui poet imaginile naturii: cu ce își va putea compara sentimentele? Ia sculptorului argila și marmora: cum își va exprima visiunile ideale? Arta e fiica naturii.

— Ceea ce dă artei rost și prețuire, e puterea ei de mobilare a omului, rosti cel mai bătrân comesean.

— Înadevăr, după experiența mea literară și socială, misiunea artei nu este numai aceea de a exprima frumosul. Arta aspiră spre desăvârșire. Spre auto-perfecționare, ca și morala. Ea poate avea forme poetice dar și forme sociale, forme ideologice dar și plastice. Nu pot înțelege orgoliul sterp al acelor cari proclamă arta pentru artă și rămân izolați într-o lume de visiune inconsistente. Exemplul poetului german Stefan George — care a știut să creeze un mit în jurul persoanei sale — este mai prejos de exemplul unui Romain Rolland, a cărui artă e totodată pură și impregnată de sângele cald al umanității... Aceasta nu înseamnă că primesc fără rezerve formula „artistului cetățean”. Ea miroase a politică. Adevăratul artist are inima și conștiința larg deschise, pentru a primi toate „spectacolele” vieții, pentru a face să răsune toate strigătele luptei sociale, pentru a da elan și întrupare idealurilor colective. Meritul artistului e acel de a-și spori personalitatea, fără s-o denatureze, creând forme noi din elementele eternității. Dacă el isbutește să contribuie cu operele sale la înfrumusețarea existenței umane,

îmbânzind luptele sociale, atunci el își împlinește misiunea — ca și înțeleptul care predică binele, ca și savantul care caută adevărul...

Grădina zoologică

Discuția noastră a luat sfârșit în grădina zoologică, proprietatea Casei regale bulgare. Fostul țar Ferdinand, pentru plăcere proprie (poate și din pur zoofilism) a vrut să aibă o imitație a Tiergartenului din Berlin și Schoenbrun. Însă fără fastul arhitectural, fără acea orânduire de muzeu naturalist, cu palate pentru sălbăticiunile munților, ale deșertului, ale junglei, ale apelor și aerului.

Pentru trei leva, oricine poate intra, prin poarta de lemn, comună ca un zaplaz de moșie. Eram abia câțiva camarazi, câțiva liceeni și sătenii. Și am trecut pe lângă cuștile rudimentare ale maimuțelor cari, în acea după amiază caldă, ne-au întors spatele, somnoroase, ale vulpilor, lupilor, ale mărunțelor jivini din păduri. Șopârle, șerpi cari unduiau sub sticlă. Colivii imense, cu falfăitul multicolor și galeșul ciripit al păsărelelor. În țarcuri nisipoase, cu grajduri mici în fund — antilope, un bison, lama, cerbi și o pereche de cămile lănoase, îngenunchiate în bălegar pulverizat. În jurul falselor lacuri de ciment, norod semi-aquatic, de la pelicani humoristici și legede ce păreau exilate până la păsăretul degenerat, cu legănări leneșe și râgâeli flămânde. Urși negrii, cafenii, se învârteau cu o frenezie masivă, neistovită, frecându-se de piatra aspră a celulelor.

Vulturii sunt, firește mai bine adăpostiți, printre mari îngrămădiri de stânci și piscuri acoperite de zăbrele. Stăteau atunci cu zecile: condori, șoimi rapaci cu gâtul gol, famelici devoratori de stârvuri în pustiu — în nemișcare posacă cu ochii stinși, cu penele murdare. Parcă emblemele monarhiilor imperiale și regale, prăvălite în măcelul european, au fost adunate acolo, ca într-o cameră de debaraj. Vulturii aveau aerul unor rude scăpătate, adăpostite în curtea unui rege mai norocos.

„Regele animalelor”

Leilor de asemenea li s-a dat loc de onoare. Și celor doui tigrii și celor câtorva felini sud-americani. Între barele solide laba leului atârna inertă, o puteam atinge: „Regele animalelor” (de ce s-a dat această denumire absurdă, ca și cum ordinea naturală ar fi identică cu cea umană?) sforăia, în digestia lui de carnasier care a uitat probabil gustul sângelui cald, al prăzii prinsă în desișul african.

Am căutat apoi rozătoarele, ascunse în cutiile lor, herbivorele care neglijau fânul pentru iarba rară rămasă pe la colțuri. Și ne-am oprit la bazinul cu apă cenușie, în mijlocul căruia era o femelă elefant. Masculul, imens — un schit de piatră — sorbia apa cu trompa și își stropia tovarășa; duș veritabil care dădea pieței luciri de asfalt sub ploaie. Idilă grotescă pentru estetica noastră fragilă, însă egală în tandreță și nevinovăția unui joc de copii. Femela elefantului ședea în bazin, ca un bebe într-un lighean. Celalt, ocolia cu prudență bordura de beton, fluturând urechile ca niște flamuri. Uneori, căsca gura lipsită și de dinții de fildeș, într-un vas mut, schimonosit ca o pantimimă.

Un cocostârc negru

Când am zărit într-un colț, silueta unui soiu de cocostârc negru, am hohotit cu toții. Așa cum stătea nemișcat, cu pliscul la părete, el ne arăta numai un cap chel, înfipt între umeri, o spinare gheboșată purtând o redingotă răpănoasă. Și am recunoscut silueta diaconului care nazaliza în strană, a directorului de internat care gonja cu varga pe elevii întârziți. Un camarad vedea în bietul cocostârc îndoliat, încremenit într-un picior, pe un filozof senil, obsedat de o idee fixă, indiferent la priveliștele unei lumi

mereu înoite... Dar râsul nostru nu era batjocoritor. Dimpotrivă, părea că un regisor invisibil ne dă, prin atitudinile și gesturile animalelor, o lecție de modestie și de bun simț.

În grădina aceasta zoologică, destul de bogată și variată, cu arbori și flori, cu pajști minuscule și colțuri de pădure, am resimțit în câteva ore acea solidaritate a vieții, cu nenumărate întrupări, pulsând la fel într-o șopârlă și o dromaderă, într-o pitulice și un leopard.² Am urmărit formele evoluției și n-am ignorat că speciile de animale sunt suprapuse, în fatala ordine a legilor naturale, ca o succesiune de cruzimi, de mascare, de jertfe. Dar acolo, isolate în cuștile lor, fiarele de aceeași specie sunt pașnice, împărțindu-și hrana, mângâindu-se unele pe altele într-o captivitate definitivă. Am surprins în ochii unora dintre sălbăticiuni, reproșul de a fi închise, dorul de libertate sau acel dispreț iritat care le face să se ascundă prin colțuri refuzându-se curiozității noastre de vietăți superioare — în care ghiarele și colții instinctului sunt înlocuiți de sentimente și idei.

Tragica soartă a omenirii

Și am mai resimțit atunci tragica soartă a omenirii, căreia rațiunea i-a dat stăpânire asupra naturii, dar care nu-și stăpânește propria ei existență, pentru că s-a depărtat de natură. Pentru că a uitat lecțiile solidarității, care a făcut ca hoardele de antroipoizi să biruiască, desarmate, în vremuri preistorice; pentru că omul exploatează și ucide pe om, ceea ce nu fac nici lupii, nici tigrii între ei; pentru că se izolează în egoismul său nemăsurat, în ura, în orgoliul, în ierarhia nobiliară care nu e decât aceea a furtului, a violului, a masacrului, în loc să practice ajutorul mutual care dă și unui stol de rândunele putere de a salva o tovarășă rănită și unui cârd de rațe sălbatece puțința de a goni un șoim. Omul a divizat omenirea în clase, în națiuni, state, a înțărcauit-o după culoare și religie — în loc să recunoască adevărul organic al unității planetare, care duce la cooperatie, adevăr pe care furnicile îl practică (numai instinctiv?) în ordinea strictă a furnicarului și pe care albinele, mai generoase, ni-l sublimează în mierea frumuseții și iubirii...

Când am părăsit grădina zoologică am avut simțământul unui exil. Am traversat un bulevard prăfuit, desfundat, pentru a reveni prin ulițe bolovănoase în inima congestionată a Capitalei. Ca după o baie în fluizi salubri, acolo, printre vietățile pământului, m-am pomenit în aerul sărac, în miasmele promiscuității omenești, unde indivizii se sug unii pe alții, ca lipitorile — sau se devorează singuri, ca scorpionii.

Costul unei înghețate

...În cafeneaua luxoasă, unde am intrat în neștire cu Kovacev, ca să-mi potolesc setea, am așteptat îndelung o înghețată, care m-a costat mai mult decât un prânz la restaurantul vegetarian. Pentru că am trebuit să plătesc oglinzile de cristal, scaunele capitonate, tapetele reliefate, bufetul de palisandru al aceluși local, deasupra căruia e o bancă și sub care se ofilesc, lângă cuptoare, calfele unei patiserii... Pentru că am trebuit să plătesc dreptul de a mă odihni într-un loc „select” unde chelnerițele cu bonetă fină și fard scump, schimbă ochiade tarifate cu domniile aceia grași, sanguini, cufundați în fotolii, fumând havanele plictiseli și sorbind jarul diavolesc din cupele bogăției și voluptății.

Și am văzut, în acel café al trândăviei privilegiate, că oamenii au diferențiat în specii, mai depărtate unele de altele ca lupii față de câini, ca pisica față de tigrul. Am înțeles de ce războiul omenesc a fost

² Mă gândesc că în parcul Carol din București, cu prilejul expoziției din 1906, s-a făcut și un început de grădină zoologică. Azi, cuștile urșilor și vulpilor sunt acoperite de ederă, iar lacurile cari au adunat în jurul lor păsări de baltă, sunt mucegăite, pline de broaște. S-ar fi putut amenaja cu încetul, în acest parc splendid un zoo complet. Dar speța pururi nesătulă a politicianilor a devorat și micul budget rezervat întreținerii câtorva animale „sălbatică”.

atâta vreme posibil, de ce sclavia și tirania au fost consfințite de „legi divine”, de ce nedreptatea a crescut ca un cancer printre organe cari se dușmănesc, în loc să se armonizeze în funcțiuni solidare... Și când am privit mai atent ochii aceia topiți în fețe grase, când am urmărit gestul lănced al acelor magnați anonimi cu portmoneu încălzit în dreptul inimei, când am surprins căscatul lor de preasătuli și de nevrozații, am înțeles atunci cât de absurdă e sclavia turmelor umane — cari fac să duduie Capitala, în muncă infinită ca un circuit inexorabil.

Ultima zi

Ca să rămân încă o zi la Sofa, am renunțat să mă întorc Luni dimineața la Rusciuc, pentru a lua seara târziu vaporul pe Dunăre. Azi, trebuie să plec. Până la Lom sunt cinci ore cu trenul și voi putea prinde acolo același vapor, unde mi-am reținut un loc.

Orice plecare e o ruptură, chiar dacă legăturile sunt abia înnodate. Dar când comunitatea morală, amicitia intelectuală sunt anterioare cunoașterii personale, când, înainte de a-i fi văzut vreodată la față, ai simțit alături de tine, în acțiunea ta socială, pe camarazii din alte țări, atunci, după câteva zile de conviețuire, te desparți de dâșii cu acel regret al misionarului care vrea să ducă mai departe o credință, renunțând însă la plăcerea proprie de a trăi în familia umană³ pe care o preferă. Am simțit aceasta când l-am condus la gară pe Iordan Kovacev: se întorcea la Plovdiv, unde e stabilit ca avocat. În așteptarea semnalului de plecare, ne plimbam de-alungul trenului. Aproape la fiecare fereastră a vagoanelor tixite, Kovacev găsia câte o figură cunoscut. Schimba cu fiecare câteva cuvinte; pe peron îl opreau alți cunoscuți.

Regretul despărțirii

Am simțit acest regret al despărțirii, și în mijlocul camarazilor cari m-au însoțit de la sediul tolstoiian până la hotel. În acel miez de noapte, pe trotuarul larg, grupul nostru era un mănunchiu de voințe și speranțe. Fiecare trebuia să plece a doua sau a treia zi, în altă parte: la Burgas, la Varna, la Kazanlik, la Nicopole, după ce și-a înoit puterile, luminându-se pe sine, în aceste consfătuiri și congrese anuale. Fiecare dintre ei știe că misiunea lui, umilă și încadrată într-un mare ideal comun, care nu are însă altă înfăptuire decât cea dată de ei înșiși, prin realizări personale. Și am strâns fiecăruia mâna, cu simțământul unui legământ spiritual care trece de la individ la generație, idela națiune și rasă la umanitate, peste frontiere zădarnice, în freamătul universal al veacurilor.

Acum, după ce mi-am rânduit și eu valizele în vagon, gust ultimele momente ale despărțirii. Profesorul Enceff, studentul Dulcev, Delkinov cel vrednic la orice corvoadă, au venit la gară, deși mi-au urat aseară călătorie bună. Facem, zorii, bilanțul (fără „profit și pierdere”) al celor cinci zile de conviețuire; punem la punct, câteva chestiuni uitate, primesc acel bagaj impalpabil al mesagiilor către amici și grupuri înrudite din alte țări.

— Ce ne poți spune acum, când ne părăsești? mă întreabă Enceff.

Un fluierat prelung îmi taie răspunsul. Și, înfrângând acea timiditate ce se interpune în clipa marilor mărturisiri, le dau, celor trei camarazi, sărutul frăției, din acea pornire a inimei care sa umplut cu esența iubirii omenеști, purificată de instincte, mobilată în comuniunea suferinței și eternizată în idealuri crescute totuși din întrupările miriadare ale vieții.

— Vă datorez un răspuns: îl veți primi din drum...

³ „Menschenfamilie”, după cum o denumește și Nicolai Scheierman, un alt „vagabond” internațional (cu adresa fixă, în suedit), ale cărui credințe etice și sociale sunt o impresionantă elevație spre unitatea universală.

O reîntâlnire

Și salutul despărțirii stăruie până la cotitura ce-mi deschide priveliști noi. Însă, în acest vagon plin ca un stup ,oamenii mă solicită cu figurile lor inedite, cu tăcerile lor, cu dialogurile lor spontane. Săteni, în haine dure, de postav negru, cu traista sau coșul între cișmele lor unse; studenți cu ochii obosiți de veghe, negustori, meseriași... Un tânăr german, în fața mea, povestește de cele două luni de practică la o mină de cărbuni; se întoarce în țara lui. Lângă mine, un bătrân solid, desghețat. E ofițerul-pensionar, Filip Skalenkoff, ale cărui păreri despre relațiile româno-bulgare le-am redat, anticipat, în primele pagini. „Se plimbă.” A fost la Sulina, va face un popas la Lom, ca să vâneze apoi prin bălțile Dunărei.

— Deși sunt pensionar, muncesc ca înainte, dar în alte țărâmurii sociale. Fiecare om are însă drept la odihnă, măcar o lună pe an. Să plece unde vrea, la munte, la mare, la câmp, lăsând grijile acasă. Femea, copiii, prietenii, îi vor fi mai dragi la întoarcere! Să hoinărească! Omul e un animal social, dar strămoșii noștri nomazi se trezesc adesea în noi, și pornim la drum, spre necunoscut. Aventura e sarea vieții...

Bătrânul, simțind că mă interesează Bulgaria, nu numai prin priveliștile ei naturale, îmi vorbi despre viața satelor. Le vedeam din fuga trenului, cu case bine zidite, cu roade adunate în curți, îmi făcu un lung istoric al băncii agrare și îmi expuse mecanismul cooperăției, al obștilor în fruntea cărora notarul, învățătorul și preotul nu sunt puși ca privilegiați, ci ca slujitori mai luminați.

— Munca e sfântă și rodul tuturor se împarte fiecăruia, după trebuință. Ceia ce ține în picioare o alcătuire omenească, e cinstea. Respect față de averea comună. Respect al cuvântului dat. Respect al trudei și suferinței... Nici nu bănuiești ce demnitate e într-un țăran cu palme bătătorite, cu frunte brăzdată. El nu cunoaște compromisurile abjecte și perversiunile morale ale orașenilor. Noblețea adevărată poartă căciula de paie și opinci...

Cinste cârmuitorilor

Și ex-ofițerul îmi arată sătenii cari vorbeau domol, în celalt colț al vagonului.

— Ei cred în dreptate și știu să și-o facă singuri, dacă legea e strâmbă. Știi ce povestește țăranul acela? Cum a fost pedepsit notarul care n-a ținut în regulă condica obștei, încercând să dosească niște bani încasați din vânzarea în comun a porumbului. S-au adunat oamenii la primărie și au cerut socoteală. Când s-au convins că nu-i lucru curat, l-au apucat pe notar, i-au tras frumușel pantalonii și, în fața întregii obștii, notarul a încasat câteva zeci de nuele cari l-au convins că cinstea e mai de preț decât banul furat. Dar sunt rare astfel de execuții, pentru că...

— ...frica păzește pepenii!

— Nu! pentru că omul se învață cu cinstea, când muncește laolaltă și când vede cum, prin cooperăție, munca lui are dreaptă răsplătire, înlăturându-se intermediarii și speculanții. Bogăția nu mai are azi scuza „meritului personal”. Ea trebuie să servească fiecăruia, pentru că rezultă din străduință comună.

Afară, câmpia crește, se înalță, profilându-se în munți. Alt lanț al Balcanilor, cu păduri seculare, cu mine de sare, de cărbuni, abia începute, cu ape minerale, cu torente între stânci monumental cioplite de făurari invisibili... Bătrânul e neobosit, îmi povestește cum s-a construit, în urmă cu 25 de ani, calea ferată care trece prin Tarnova spre Stara Zagora, în șerpuit uriaș prin munți. Îmi amintesc însă că descrierea traseului mi-a fost făcută, de mult, de un unchiu al meu, inginerul Itio Siegler care, de la politehnica din München, a plecat să lucreze la această cale ferată, cățărându-se pe culmi, înfigând jaloane prin păduri virgine, sfredelind tuneluri de piatră, și înoptând în cort, departe de sate, cu echipa lui de terasieri munteni. Pe atunci, inginerul trebuia să poarte revolver la cingătoare. Luneta de nivel era un instrument vrăjitoresc. Dar azi, țăranii știu că pot străbate cu trenul, în câteva ore, o regiune care le cerea înainte săptămâni de urcuș și coborâș în căruțe scârțâitoare, pe spinări de asini sau pe cărări frive, deasupra prăpăstiilor.

— Dacă ai face un popas într-unul din aceste sate, îmi spuse ofițerul pensionar, vei vedea pe păreți, în locuințe curățele, nu numai icoane afumate ci și planuri de case-model, estampe colorate de mașini agricole, poate și o hartă a munților cu rețeaua roșie a căilor ferate, încadrată de portretele inginerilor cari au liniat stâncile și au străpuns Balcanii. Vei găsi desigur printre acele figuri și pe unchiul d-tale, așa cum arăta în tinerețea lui.

Și ne-am pomenit că, paralel cu Dunărea luminoasă și liberă, trenul aleargă, ca un dulău al cărui lanț lunecă pe sârma întinsă de-alungul curții. În tehnica modernă, față de automobil, de aeroplan și chiar de vapor, trenul a devenit un animal domestic, cu stații fixe și traseu permanent. Viteza lui e de mult întrecută și perspectivele orizontale au început să plictisească pe amatorii de viragii amețitoare, de escapade prin nori sau scufundări în feerii submarine.

Lom

Lom. Orașul e cuibărit dincolo de creasta înaltă a malului: își arată doar câțiva plopi și un minaret. Formalități, de astădată mai complicate. Studenții pleacă cu sutele spre universități apusene; turiști revin din munți sau de la băi. Așteptăm vaporul „Primei societăți de navigație pe Dunăre“. Se ivește, minuscul, la orizont. Până să acosteze, am vreme să fac câteva cumpărături, în strada înclinată ca un tobogan. Și, iată-l pe Filip Skalencoff, ofițerul pensionar, care îmi iese înainte, cu bastonul de plimbare. Și-a lăsat geamantanul la hotel și a pornit agale, prin târg. Acum vrea să vadă plecarea lui Saturnus, alb și cochet sub flamura neagră a fumului, prelung respirată. Bătrânul e gata să-mi țină un curs de istorie: despre origina Bulgarilor, despre vechiul imperiu al lui Assan, recunoscând aportul românesc doar... în războiul ruso-turc din 1877! Erudiția lui e bazată pe lecțiile profesorului Macheef de la Școala militară din Sofia... Dar recunoaște singur că e momentul să urc pe vapor.

— Eu, îmi zise el cu bonhomie, nu mai am motive să mă grăbesc, îmi place chiar să pierd trenul, ca să aștept altul, hoinărind prin lumea aceasta înainte de a părăsi-o în călătoria din urmă... După câte mi-ai spus, bănuiesc că ideile d-tale te-au împins la drum prin Europa aceasta răvășită, istovită după războiul din 1914, ca după o facere monstruoasă. Ai dreptate. Trebuie pioneri ai păcii, cari să unească popoarele... Ba nu! Popoarele sunt pașnice, dacă nu sunt întărite de conducătorii lor cei mincinoși. Nu e fiară mai cumplită decât cărturarul demagog și politicianul care urlă în dosul gândului de baionete, lângă tunurile orgoliului național. Ți-o spun eu, vechiu militar, care am făcut două războaie. E desigur să glorifici azi războiul, care nu mai este o luptă dreaptă, piept la piept, ci o crimă anonimă, științifică, un asasinat în masă... Prefer să pornesc cu pușca la vânătoare, după rațe sălbatece, după vulpi șirete. Dar să vânez oameni, cu granata, cu bomba de gaze!...

Și bătrânul se depărtă domol, de-alungul cheiului.

Cu vaporul pe Dunăre

L-am recunoscut pe Saturnus, după amănuntele lui pitorești, căci am călătorit cu el, împreună cu soția mea, de la Giurgiu la Viena și înapoi. Stewardul, înalt ca o jumătate de catarg, mi-a acordat un salut mai puțin profesional. Pe cafegiul turc, poliglot și habotnic, cu un colier de barbă albă, l-am zărit îngenunchiat pe patul din cabina lui, făcând temenelele rugăciunii de seară, încadrat de ibricuri de alamă, de cutii cu rahat, de ciubuce lungi, încrestate. Celelalte cutii, cu fin tutun macedonean, erau desigur ascunse, pentru clienții discreți, cari nu au avut curaj să dosească țigarete în bagaje sever controlate. Căpitanul e la comandă, masiv purpuriu, lup de mare deprins cu pacheboturi și transatlantice, dar pedepsit, pentru cine știe ce năsbătii, să manevreze o jucărie între țărături dunărene. Un marinar m-a asigurat că manevrarea unui vapor pe fluviu e mai dificilă decât pe mare, căci trebuie urmată linia cea

mai adâncă, evitând bancurile de nisip, stâncile din fundul apei, al cărei nivel e capricios, după anotimp și ploi.

Mă grăbesc însă să urc pe puntea superioară. Înserare lentă, prelungă. Aer larg, ce adâncește respirația și mângâie obrajii, mâinile. Efluvii tonice, pe cari trupul le primește cu voioșia unei odihniri de mult așteptate. Să rămân întins, privind apa în lungul ei, cu trena spumoasă mereu destrămată și refăcută în urma vaporului, plin de zumzetul motoarelor și al elicelor.

La dreapta, la stânga, în două filme paralele, țărmurile se desfășurază cu profilul lor scund, fin ondulat, cu siluete tot mai întunecate de dumbrăvi și pădurici. Seara crește, ca o suprapunere de văluri îndoliate, și deodată, crestele copacilor se arginteză. Norii vineți își tivesc și ei marginile de jos. O lună imensă a urcat pe nesimțite, ca o sălbătăciune a bălților, pudică în goliciunea ei arămie și s-a ascuns în nori, privind cu un ochiu prin perdeaua lor plumburie. Dar în apa calmă, frizată în largi cute, subțiri și eliptice, luna e oglindită fără voia ei și e schimbată în sirenă ce urmărește vaporul lovindu-l cu coada ei sinuoasă, risipindu-și în unde solzii incandescenți... Priveliștea e totuși rece, ca o litografie romantică. Magia lunară s-a epuizat într-un vocabular siropos pe care poetul modern, deprins și el cu arsura cocktailului, îl disprețuiește.

Viața pe vapor

Rămân la pupă, ca într-o hipnoză, culcat într-o renunțare vag legănată. Lunecare în murmur consolator, ca o melopee arhaică, deși, în salonul restaurant, înflorit ca o seră, călătorii de clasa întâia au început să soarbă licheurul de după cină, deși în fumoir s-au adunat în jurul meselor minuscule jucătorii de pocker, deși în halls s-a dat drumul pathefonului săltăreț, pentru perechile tinere cari se fac și se desfac într-o seacă plectiseală, ce vrea să fie elegantă și nu mai știe să ascundă gestul sexual, ca în vremea menuetului și al valsului.

Uitarea mea se distramă. Obsesiile sociale își înfig cărligele în cuget. Societatea își vedește, în această colectivitate improvizată pe vapor, straturile ei izolatoare, de la grămezile de studenți, de amplioiați și semi-rurali cari și-au aranjat culcușul în sala comună din fund, pe mese, pe scaune pliante, până la cabinele cu lavoar separat, cu flori pe măsuța de lângă fereastra largă, pentru acei cari se pot plăti cu leafa pe o lună a fochistului, galerian funinginos, care îndoapă cu cărbuni măruntaele mereu încinse ale cazanelor...

Cobor, ocolind vaporul, prin culoare în cari suflul vast al nopții se filtrează, tăios. Calc prudent pe treptele ce dau în „dormitoare”. Pe scară au adormit, cu fruntea pe genunchi, câțiva călători cari n-au mai găsit loc în sala înfundată, de la proră. Cum au încăput acolo atâția oameni, aceasta ar putea să ne explice acel care știe să îndese sardelele, cu sutele, într-o cutie de tinichea, în lumina scăzută, ei sunt ghemuiți, suciți, sprijiniți unii de alții, într-un amestec de capete și picioare, și într-o duhoare compactă ca și somnul lor. Dorm însă? Într-un colț, o familie întregă, cu socrii, cumnate, cu copii împachetați, între geamandane. Un grup a rămas treaz: figuri adânc modelate, bluze rusești, cărți printre resturi de mâncare. Tineri intelectuali, cari discută cu dârzenie, în gesturi iuți, dar reținându-și strigătele, desigur „revoluția mondială” i-a cuprins ca o halucinație sângerie, deși nu sunt toți credincioși ai ei. Câțiva dintre studenți au surâsul apostolic pe care l-am cunoscut printre tolstoeni. Când vreau să intru în cabina pe care am împărțit-o cu un licean ce se întoarce la Graz, trebuie să trec peste un trup culcat, țepăn pe podea, pe un ziar în loc de saltea; recunosc pe studentul care mi se recomandase, în așteptarea vaporului: Peiu Gheorghe Peef. Abia știe câteva vorbe franțuzești: pleacă totuși la Nancy, să învețe chirurgia dentară...

Când mă întind în patul dur, cu pătură aspră (reținut de două săptămâni la agenția din București) am simțământul penibil al unui privilegiu. În jurul meu, într-o promiscuitate ce nu e totuși animalică, oamenii au mai puțin loc pentru dormit decât morții în groapă. Și inima de oțel a motoarelor svâcnește, cu mii de inimi mărunte laolaltă. Scrâșnește și trosnituri se repercutează prin mădulare de fier, și undele

se freacă de coastele vaporului ce pare că stă pe loc. Prin ochiul înspumat al fereștricii, zăresc umbre masive, dâre palide. Un șirag de lumini sporește pe țărmul bulgăresc: Vidinul. Îmi amintesc de răspunsul ce-l dătoz camarazilor pe cari i-am lăsat azi dimineață pe peronul gării Sofia, cu surâsul frăției pe chipul lor smead. Mă ghemuesc în culcușul meu; genunchii îmi țin lor de pupitru, și scriu aceste

Cuvinte ale unui trecător prin Bulgaria⁴ lui Iordan Kovacev

Am pornit din țara unde am lucrat aproape douăzeci de ani ca umil „slujitor al Spiritului”, pentru a cunoaște mai bine marea noastră patrie europeană. Sunt la jumătatea drumului vieții mele și cred că am dreptul (poate chiar și datorita) de a întreprinde ocolul Europei, ca meseriașii de altădată, cari cutreeră țara lor ca să învețe un meșteșug și să cunoască realitățile vieții.

Am început cu Bulgaria. De multă vreme am urmărit manifestările ei culturale și sociale. Relațiile mele cu literați și gânditori, cu tolstoieni, vegetarieni și pacifiști bulgari au adâncit în mine nu numai o simpatie intelectuală ci și un interes activ față de această țară, despre care ziarele ne dădeau, din păcate, numai informații politice tendențioase și note superficiale.

Chemat de câteva ori de prieteni bulgari, pe cari i-am cunoscut la congrese din Apus, am putut împlini făgăduelile cu prilejul congresului „Uniunii vegetariene” la Russe. Din prima zi a sosirii mele, mi s-a vădit una din cele mai caracteristice manifestări ale Bulgariei. Vegetarismul are rădăcini adânci, chiar și în masele populare. El rezultă dintr-o concepție etică asupra vieții, deși elementară, mai mult intuitivă. La această concepție au contribuit, pe lângă condițiuni sociale, economice, anumite doctrine morale, dintre care tolstoismul e cea mai cunoscută. Tolstoismul a găsit acolo forme practice, cari împacă imperatiuele conștiinței religioase cu necesitățile existenței zilnice.

Începând astfel vizita mea în Bulgaria, cred că am pornit pe drumul cel bun. După vegetarieni, am cunoscut mai deaproape pe tolstoieni, pe pacifiștii activi. Nu pot pretinde că se poate cunoaște o țară în șase zile. Dar ceia ce am aflat acolo, mi-a îmbogățit inima și cugetul. Pot chiar să afirm că în nici una din călătoriile mele în țările occidentale, nu m-am ales cu atâtea valori morale, cu atâtea semne de frăție, cu atâtea împărtășiri spirituale, în atât de puțin timp și cu spontaneitate atât de mișcătoare.

Nu exagerez, și nu sunt deprins cu politețele, îmi place să spun adevărul (ceia ce nu e un merit!). Dacă Occidentul are marile lui comori științifice, artistice, tehnice, economice, el nu-și dovedește atât de lesne puterile sale morale, realitățile sale spirituale. Acestea din urmă sunt ascunse de aparențele civilizației mecanice, de asprele legi ale vieții de toate zilele. Acolo trebuie să cauți îndelung prietenul care să te îndrumeze, fratele care să-ți arate munca, gândurile, operele sale. Occidentul, în aspectele sale generale, e mai degrabă impersonal. Uneori, el pare un vast muzeu unde oamenii s-au rătăcit fără călăuze, lipsiți de acea solidaritate ce duce spre fântânile înviorătoare ale vieții colective.

În Bulgaria, am descoperit Lumea spiritului frățesc. Acesta e adevărul activ, de care noi, cari luptăm pentru pace și omenie, avem trebuință, mai mult decât de adevăruri științifice sau de progrese tehnice. De ce să mă bucur, de pildă, de aeroplan, dacă el e menit să ucidă pe semenii noștri din alte țări? La ce servesc rafinamentele estetice, construcțiile metafizice, dacă ele ascund orori sociale și perversiuni sufletești ori sexuale?

Ceia ce am învățat în Bulgaria, și aceasta mulțumită literaților și fermierilor, bătrânilor fruntași și studenților generoși, tuturor acelor cari au venit la mine cu mâna deschisă și surâsul limpede, este preeminența vieții morale. Nu morala cu față dublă. Ci etica desăvârșirii personale. Potrivirea dintre idee și faptă. Puterea ajutorului mutual, a cooperației care dă muncii înțelesul ei spornic, dreapta ei răsplătire. Nu e aci locul să înșir realizările cari îndreptățesc aceste constatări. Ele sunt însă prea vădite, pentru cei de bună credință.

Bulgaria, desigur, nu e un raiu! Relele economice au și acolo repercusiuni. Manifestările negative ale vieții sociale și naționale bântue acolo ca și în alte țări. Nu lipsesc sclavia capitalismului mondial, tirania politiceii războinice, fetișismul patriotic, atâtea boli ale societății materialiste.

⁴ Publicate în cotidienele și revistele din Sofia.

Față de celelalte țări europene, Bulgaria are însă marele merit de a fi recunoscut că mântuirea, adică sănătatea și bogăția unui popor, residă înainte de toate în fraternitatea creatoare. Aceasta înseamnă că viața umană trebuie să rămână întemeiată pe legile naturii, că morala își are rădăcinile în suflet și în conștiință. Aceasta înseamnă toleranță socială și religioasă, muncă egalitară, educație a poporului în cadrele internaționale ale solidarității omenesti. Tinerele generații vor tămădui rănila vechi, prin străduință luminată. În această țară mult încercată (mărturiile istoriei sale sunt din belșug sângeroase), grupuri mari de oameni au găsit secretul păcii, ajutându-se unii pe alții, făcând din iubire o practică naturală și din libertate, un mijloc de armonizare a tuturor puterilor individuale și colective. Aceasta e umanitarism.

Umanitarismul e expresia intereselor și idealurilor totale și statornice ale omenirii. El e întemeiat pe biologie, și dar e încununat de morală. A trăi integral, înseamnă a trăi omeneste, a te realiza pe tine însuși, armonizând individualitatea cu societatea, împăcând cerințele existenței cu aspirațiunile superioare ale sufletului și ale conștiinței.

Am găsit în această țară oameni cari, prin viața lor, prin înfăptuirile lor, m-au convins definitiv că umanitarismul nu e utopic, ci o posibilitate mereu crescândă, mereu încorporată în realitate. Iată de ce vreau să le exprim acum, în drum spre țările Occidentului, adâncă mea recunoștință pentru primirea lor frățească.

Și când voi reveni în România, în această țară atât de puțin sau atât de rău cunoscută, voi avea de spus celor câtorva camarazi ai mei, confrăților (cari vor vroi să mă asculte), necunoscuților cuprinși în denumirea improprie de „opinie publică”, că, dincolo de Dunăre, există un popor care nu mai poate fi ignorat. Solidaritatea, fie că este economică sau culturală, trebuie începută cu vecinii. Peste această mare arteră a Europei, peste această

Dunăre, Dunăre, Drum fără pulbere,

să aruncăm punțile ajutorului reciproc, ale bunăvoinței active, ale trudei comune pentru mântuirea acestui continent istovit de flagelul războiului și al revoluției.

Să slujim pacea prin muncă, făcând să dispară ura dintre națiuni. S-o slujim prin acea concordie a spiritelor, care face să piară fiarele politice, bolile ignoranței și ale minciunii! Mântuirea e în iubire și în libertate!...

Biblioteca Anarhistă

Eugen Relgis
Şase zile în Bulgaria
1932

Ziarul „Vremea”, nr. 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, mai-iunie 1932.

ro.theanarchistlibrary.org